

תכנית הודרמן
ללימודי יהדות
ארצות הברית

פמיניזם נוסח אמריקה: הנשים היהודיות וראשיתה של המהפכה

פמלה ס' נאדל

תרגום ועריכה: עלית קרפ

הגהה: הילה קלור

תכנית רודרמן ללימודי יהדות ארצות הברית היא תכנית אקדמית ייחודית וחלוצית שפועלת משנת 2013 באוניברסיטת חיפה. התכנית עוסקת במגוון רחב של נושאים הנוגעים לחיים היהודיים בארצות הברית, לחברה האמריקנית ולקשר ארוך הטווח והחשוב בין הקהילה היהודית באמריקה למדינת ישראל ולחברה הישראלית. מטרתה העיקרית של התכנית היא חיזוק הקשר בין החברה הישראלית לקהילה היהודית בארצות הברית באמצעות הרחבת הידע, הפצתו ויצירת קהילה מקצועית מבוססת ומשכילה שתפעל באקדמיה ובשדה המקצועי הישראלי. התכנית פועלת בשני מסלולים: האחד, תכנית לימודים רב-תחומית ומקיפה ללימודי התואר השני; והשני, מטרתו לקדם מחקר על יהדות ארצות הברית בעבר ובהווה וליצור בסיס ידע עבור מקבלי החלטות, מובילי דעת קהל, מעצבי מדיניות, בעלי מקצוע ועבור כל מי שמשתתף בעשייה הציבורית ובשיח הציבורי בישראל.

נייר המחקר השלישי הרואה אור במסגרת תכנית רודרמן נכתב על ידי פרופ' פמלה נאדל מאמריקן יוניברסיטי בווינגטון. מאמרה "פמיניזם נוסח אמריקה: הנשים היהודיות וראשיתה של המהפכה" מתחקה אחר שורשי הפמיניזם היהודי בארצות הברית ובוחן את המתח בין המחויבות לאידאל הפמיניסטי לבין הזהות היהודית. נאדל מציגה את דמויות המפתח שהצמידו קדימה את המהפכה הפמיניסטית היהודית אמריקנית וסוקרת את פועלן החשוב. הפמיניזם היהודי נבחן בהקשר הכללי אמריקני, כמו גם באופן השפעתו על החיים הדתיים והקהילתיים היהודיים בארצות הברית. חלקו האחרון של המאמר עוסק בהשפעה היהודית האמריקנית על הפמיניזם במדינת ישראל.

פרופ' גור אלרואי

ראש תכנית רודרמן ללימודי יהדות ארצות הברית
אוניברסיטת חיפה

פמלה ס' נאדל - ביוגרפיה

פמלה ס' נאדל מופקדת הקתדרה ללימודי מגדר והיסטוריה של נשים על שם פטריק קלנדון, פרופסור באמריקן יוניברסיטי בושנינגטון ושימשה נשיאת האגודה למדעי היהדות.

היא בעלת דוקטורט בהיסטוריה מאוניברסיטת אוהיו, תואר ראשון ממכללת דאגלס באוניברסיטת ראטגרס, ולמדה בבית הספר לתלמידים מחו"ל על שם רוטברג באוניברסיטה העברית.

עם ספריה נמנים: *Women Who Would Be Rabbis: A History of Women's Ordination, 1889-1985, Conservative Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook, American Jewish Women's History: A Reader; Women and American Judaism: Historical Perspectives*

ספרה האחרון בעריכה משותפת נקרא: *Making Women's Histories: Beyond National Perspectives*.

היא היתה חברה בצוות ההיסטוריונים המייסדים של המוזיאון הלאומי להיסטוריה של יהודי אמריקה בפילדלפיה.

נאדל זכתה בתואר "המלומדת/המרצה האמריקנית של השנה" בשנת 2007, לצד זכייתה באות הצטיינות בהוראה מאוניברסיטת אוהיו. היא שימשה עמיתת מחקר בארכיון היהודי אמריקני ובקרן הזיכרון לתרבות יהודית, וקיבלה את פרס המנהיגות הקהילתית של הליגה נגד השמצה. החברה ההיסטורית היהודית אמריקנית העניקה לה פרס על שם לי מקס פרידמן.

בימים אלה עמלה נאדל על השלמתו של ספר שעוסק בהיסטוריה של נשים יהודיות אמריקניות מהתקופה הקולוניאלית ועד ימינו, אשר יראה אור בהוצאת W.W. Norton במרץ 2019.

pnadell@american.edu

נקודות מרכזיות

- המהפכה הפמיניסטית של שנות השישים היתה נראית אחרת לגמרי, אלמלא השתתפו בה הנשים היהודיות אמריקניות. מגוון הנשים היהודיות שעמדו בחזית התנועה הוא מדהים ודורש הסבר.
- באמצע המאה ה־19, כאשר התנועה למען הענקת זכות הבחירה לנשים קמה בארצות הברית, זכתה המהגרת הפולנייה יהודייה ארנסטין פוטובסקי רוז לשבחים, בגלל קריאתה למתן זכויות הקניין לנשים נשואות וזכות הצבעה לנשים. אלא שבאותם ימים היתה רוז פעילת זכויות אדם יוצאת דופן ביהדותה.
- לקראת סוף המאה ה־19, כאשר נשים אמריקניות הקימו ארגונים גדולים לקידום פעילויות נשים ופרויקטים ציבוריים וחברתיים, החלו גם נשים יהודיות להקים ארגונים ארציים משלהן. המועצה הלאומית של נשים יהודיות, שנוסדה ב־1893 בקונגרס הנשים היהודיות ביריד העולמי של שיקגו, היתה הארגון הראשון שהוקם. בעקבותיו התאחדו אגודות של אחוות בתי כנסת ו"הדסה", הארגון הציוני של נשות אמריקה. נשים יהודיות שהגיעו ממזרח אירופה לארצות הברית התאחדו גם הן באיגודי עובדים, אלא שאף על פי שארגוני העובדים הללו ורוב מנהיגיהם, נמנעו מתווית הפמיניזם, מוכיחים הפרויקטים שבהם עסקו ופעילויותיהם, שהפמיניזם, שצמח בשני העשורים של המאה ה־20 בארצות הברית, אכן השפיע עליהם רבות.
- משברים לאומיים ובין־לאומיים דוחקים תמיד את הסוגיות העוסקות בנשים לשוליים. השפל הגדול, מלחמת העולם השנייה והחרדות שרווחו בציבור בגלל המלחמה הקרה ומרוץ החימוש הגרעיני - כולם דחקו את הפמיניזם מסדר היום הציבורי. הפמיניזם לא נעלם, אבל קפא על שמריו בעשורים שזכו לכינוי "הדכדוך הפמיניסטי".
- ואף על פי כן, גם אם על פי הדעה הרווחת רוב הנשים האמריקניות דבקו בתפקידי המגדר המסורתיים ועשו זאת ברצון במהלך שנות החמישים, החלו כמה מהן לתהות לגבי התסריט של חייהן. "התחנכת, התחנת, ילדת ילדים". זה הכול? בינתיים, בנוחיהן החלו לחלום על חיים שונים משל אמותיהן, ובהגיען לפרקן גם נפתחו בפניהן הזדמנויות אחרות מאלו שניצבו לפני אמותיהן לפנייהן.
- בשנות השישים הפציעה תנועת נשים חדשה בשמי אמריקה. ועדה נשיאותית שהקים ג'ון פ. קנדי למעמד האישה היתה הצעד שפתח עבודה את הדלת. המונח שטבעה בטי פרידן, "המסתורין הנשי", התנגש בה כאשר כינתה את ייאושן של הנשים מדלות התפקידים שאותם מילאו, כ"בעיה שאין לה שם". אבל היה זה הסעיף השביעי בחוק זכויות האזרח משנת 1964 למניעת אפליה בתעסוקה על בסיס מין שהותיר את הדלת פתוחה לרווחה ואפשר למאות אלפי נשים לצאת לעבודה.
- פרידן היתה רק אחת מנשים יהודיות רבות שהובילו את מאבקה של התנועה לפמיניזם השוויוני, שקראה לשוויון בפני החוק, בחיים ובהזדמנויות, וגם לשחרור הנשים הרדיקלי יותר. אף על פי שתנועת הנשים החדשה נקראה לעתים קרובות "שחרור נשים", המונח מתייחס באופן ספציפי למי שסברו כי הגינות כלפי נשים בכלכלה, בממשלה ובמגזרים אחרים הוא רק בגדר חצי פתרון. "שחרור הנשים" מתח ביקורת על יחסי הכוחות בין המינים ודרש את היפוכם, ובניסיון למצוא עקבות דיכו, בחן כל היבט בחיי האישה.
- רשימת השמות הארוכה של נשים יהודיות שעמדו בחוד החנית של שני מגזרי התנועה, שנקראה "הגל השני של הפמיניזם", בניגוד לגל הראשון בראשית המאה, היא סוגיה טעונה הסבר. כמה מהן, כמו פרידן, קשרו את הפמיניזם שלהם לחוויותיהן האישיות ובעיקר את היתקלותן באנטישמיות; אחרות הגיעו לפמיניזם בעקבות זיכרון השואה; נשים נוספות ראו בקידום רעיונות פמיניסטיים חלק מתפקידן ב"תיקון עולם". אבל היו גם אחרות, כאלה שצללו אל הפמיניזם משום שכעסו על הסקסיזם של המסורת היהודית או מפני שהזדהו עם פוליטיקה רדיקלית ועם סיבות אוניברסליות. הפמיניזם שלהן אולי החל כמאבק נוסף נגד עוולות, אך הפך בסופו של דבר למטרתן חייהן.
- הפמיניזם היהודי התפתח מהגל החדש הזה. היהדות התמודדה בדרכים רבות עם הביקורת שהפמיניזם הטיח בה, ולא היתה הדת היחידה שעשתה זאת. פמיניסטיות יהודיות דרשו שוויון דתי בבתי הכנסת שלהן, תיקוני הלכה שקיפחו נשים וגישה למנהיגות דתית. הן מסכו גוונים פמיניסטיים ביהדות האמריקנית, המציאו טקסי דת חדשים, כתבו תיאולוגיות פמיניסטיות והפיקו יצירות למדניות חדשות על נשים ועל מגדר.
- התנועה הפמיניסטית היהודית בארצות הברית כוללת קבוצות של פמיניסטיות אורתודוקסיות, לסביות והתאגדויות קהילתיות, כמו הפדרציות היהודיות והקהילות היהודיות, להבדיל מבתי כנסת, שהם מרכיב חשוב בחיים היהודיים באמריקה.

- לדאבון לבן התעמתו הפמיניסטיות היהודיות גם עם אנטישמיות ארסית ועם אנטי־ישראליות בתנועת הנשים הבין־לאומית. עימותים אלה גרמו לדור הראשון של הפמיניסטיות היהודיות, שבעבר גילו עוינות ליהדותן, או שהיו אדישות כלפיה, להתחבר אליה מחדש ולהכיר בכך, שהן נבדלות מעמיתותיהן הלא יהודיות. חלקן אף פנו לפמיניסטיות ישראליות.
- על פי אחד המיתוסים המכוננים של מדינת ישראל, ביטלה המדינה את אי־השוויון המגדרי. אבל פמיניסטיות מחו"ל, כמו פרידן וישראלים שעלו מארצות הברית ומאנגליה, גילו שהמיתוסים הללו ריקים מתוכן, ונשאו את הגל החדש של הפמיניזם בסגנון אמריקני לישראל. בעשורים הראשונים של המדינה התפתח הפמיניזם הישראלי בעיקר בהשפעת הפמיניסטיות האמריקניות שהביאו אותו איתן כעולות חדשות.
- אולם ככל שהתבררו ממדי ההבדל בין מצבן של הנשים בארצות הברית ובישראל, בין השאר בגלל הממסד הדתי בישראל, התפתח הפמיניזם הישראלי באופן יותר אוטונומי. עם זאת, נמשכת ההשפעה ההדדית בין הפמיניסטיות הישראליות לאמריקניות, במיוחד סביב נושאים משותפים כמו אלה המשפיעים על נשים אורתודוקסיות ומאבקן של "נשות הכותל" על זכות התפילה במקום.
- לפני כחצי מאה הושקה תנועת הנשים האמריקנית המודרנית. במאבקו של הפמיניזם לשוויון זכויות, לשחרור נשים ולפמיניזם יהודי, סייעו הנשים היהודיות אמריקניות לחולל את המהפכה, ורבות מהן עמדו בחזיתה.

פמיניזם נוסח אמריקה: הנשים היהודיות וראשיתה של המהפכה

"שביתת נשים בין-לאומית" (International Women's Strike USA), קבוצה פמיניסטית חדשה שהחלה לפעול לאחר שלנשיאות ארצות הברית נבחר אדם שנוהג להעליב נשים באופן קבוע ומתפאר בהטרדותיו המיניות, פרסמה מצע בן 750 מלה. הקבוצה ממקמת את "שחרור פלסטין" ב"לב לבה של התנועה הפמיניסטית החדשה", ודורשת "להחריב את כל החומות, מחומות הכלא עד לחומות בין גבולות, ממקסיקו עד פלסטין".¹ אף ארץ אחרת אינה נזכרת בהצהרה הקצרה הזאת. בזעם רב שנבע מהקלון שהוטל על ישראל, שאלה העיתונאית אמילי שייר ב"ניו יורק טיימס": "האם לפמיניזם יש מקום עבור הציונים?" לינדה סרסור, פעילה פלסטינאית-מוסלמית-אמריקנית, אחת המארגנות של מצעד הנשים שהוציא לרחובות מיליוני נשים בארצות הברית וברחבי העולם ביום שאחרי כניסתו של דונלד טרמפ לתפקיד, ענתה ללא כחל ושרק: "לא". היא אמרה לשייר שהיא יכולה "לעמוד על זכויותיהן של כל הנשים, כולל נשים פלסטינאיות, או לנטוש את המערכה".² למעשה, היא אותתה ל-88 אחוז הנשים היהודיות בארצות הברית שאמרו בשנת 2013 שהקשר עם ישראל הוא חלק חשוב, אם לא מהותי, בזהותן היהודית,³ שעליהן לבחור. הן יכולות להיות פמיניסטיות או יהודיות. לא גם וגם.

בינתיים, בכותל המערבי בירושלים, משבשים חרדים את תפילותיהן של נשות הכותל.⁴ מאות תלמידות סמינר מבתי ספר של הציונות הדתית מנסות לחסום את הנשים כשהן נכנסות לרחבה ונושאות בידיהן ספרי תורה. מעזרת הגברים ניתנות קללות וצעקות, כדי להשתיק את קולה של תפילת הנשים. למרות אין-ספור החלטות ממשלה ופסקי דין שניתנו בעניין, החרדים מפריעים את תפילות הנשים בכותל כבר כמעט 30 שנה.

קרבות מסוג זה בין זרמים פמיניסטיים שונים ובין פמיניסטים לאנטי-פמיניסטים השתוללו בכותרות הראשיות של מהדורות החדשות במשך יותר מחצי מאה. אין זו הפעם הראשונה שבה נשים טענו שפמיניזם וציונות אינם עולים בקנה אחד, כמו גם פמיניזם ויהדות. הדיונים הללו משיבים אותנו לעבר.

בשנות השישים של המאה ה-20 היה מספר מדהים של נשים יהודיות בחזית המהפכה הפמיניסטית. ניתן למנות עמן את מי שהטביעה את המונח "המסתורין הנשי" שמתאר את המועקה שחשו נשים כתוצאה מכך שאין בחייהן מאום זולת היותן רעיות ואמהות; אחת מהן נלחמה בעורכי דין אשר התעלמו מתלונות על אפליה תעסוקתית משום שאלה הושמעו על ידי נשים ולא על ידי גברים אמריקנים שחורים; אחת הכניסה את הנשים להיסטוריה ושכנעה את האומה שאימצה אותה להזכיר את עברן באמצעות "חודש של היסטוריה נשית" מדי שנה; ואחרת הגדירה מחדש את האונס, לא כפשע תשוקה, אלא כפשע שמקורו באלימות שבאמצעותה איימו גברים על נשים מאז ומעולם. כולן היו נשים יהודיות אמריקניות.

על רקע עלייתן של תנועות חברתיות למען השלום, זכויות האזרח, ביעור העוני והגנת הסביבה, השיקו נשות אמריקה תנועה פמיניסטית חדשה. היא תבעה שוויון מוחלט וקריעה לגזרים של "זילון המשי של דעות קדומות ואפליה של נשים בממשל,

International Women's Strike US Platform, <http://www.womenstrikeus.org/our-platform/>, accessed Dec. 10, 2017 1

Emily Shire, "Does Feminism Have Room for Zionists?" *New York Times*, Mar. 7, 2017, https://www.nytimes.com/2017/03/07/opinion/does-feminism-have-room-for-zionists.html?_r=0; Collier Meyerson, "Can You Be a Zionist Feminist? Linda Sarsour Says No," *The Nation*, March 13, 2017 2

Pew Research Foundation, "A Portrait of Jewish Americans" (2013), <http://www.pewforum.org/2013/10/01/jewish-american-beliefs-attitudes-culture-survey/>. See the full report: "Caring about Israel," graph, p. 83 3

"Hundreds of Orthodox Protesters Try to Block Women of the Wall Service," *Times of Israel*, Feb. 27, 2017, <http://www.timesofisrael.com/hundreds-of-orthodox-protesters-try-to-block-women-of-the-wall-service> 4

בתעשייה, במקצועות השונים, בכנסיות, במפלגות הפוליטיות, במערכת המשפטית, באיגודי העובדים, בחינוך, במדע, ברפואה, במשפטים, בדת ובכל תחום חשוב אחר בחברה האמריקנית.⁵

כשמביטים כיום אחורנית אל אותן שנים ראשונות של זעם מתפרץ, מפליא לראות את מספר הנשים היהודיות שנצבו בחזית התנועה. בזמנו, הצניעו רובן את יהדותן או התעלמו ממנה לחלוטין; מינן היה ליבת זהותן; דת וגזע היו בלתי רלוונטיים אל מול המטרה הגדולה של זכויות נשים. ואף על פי כן, עבור רבות מהן, האפליה הכפולה שאתה התמודדו, גם כנשים וגם כיהודיות, היא שהובילה אותן לפמיניזם. היסטוריה, רקע משפחתי, השכלה ומעמד הובילו אותן למנהיגות. התוצאה היתה, צמיחתה של התנועה הפמיניסטית האמריקנית, שלא ניתן לתאר אותה ללא חיל החלוץ של הנשים היהודיות.

המאמר הזה, שנכתב עבור תכנית רודרמן ללימודי יהדות ארצות הברית, סוקר את הרגע שבו המוני נשים קראו תיגר על מעמדן הנחות בחיים האמריקניים, רגע שבו לא הכתיב איש לנשים יהודיות את הבחירה בין היותן פמיניסטיות להיותן יהודיות. המאמר פותח בסקירה קצרה של תקופות ומקומות שבהם הפגינו נשים יהודיות מחויבות פמיניסטית בטרם זינקה תנועת הנשים קדימה. בשלהי שנות השישים הוכרה התופעה הזאת כגל השני של הפמיניזם, ושמה הבדיל אותה מגל הפמיניזם הראשון שעלה לאחר שנשים זכו בזכות הצבעה בארצות הברית בשנות העשרים.⁶ בהמשך יעסוק המאמר במעורבותן של נשים יהודיות בגל השני. הוא בוחן את הופעתו של הפמיניזם היהודי ואת האופן שבו התכוון לשנות את החיים הדתיים והקהילתיים היהודיים. לבסוף, הוא סוקר את האופן שבו יוצא הפמיניזם בסגנון אמריקני לישראל.

National Organization for Women, "Statement of Purpose," <https://now.org/about/history/statement-of-purpose/>, accessed Dec. 10, 2017 5

For the first New York Times reference to the "second wave," see Martha Weinman Lear, "The Second Feminist Wave," *New York Times*, Mar. 10, 1968 6

שלב ראשון: נשים יהודיות והתנועה לזכויות הנשים

בשנת 1851 נאמה המהגרת היהודייה מפולין ארנסטין פוטובקי רוז בפני האסיפה השנייה לזכויות נשים בווסטר, מסצ'וסטס. היא שאגה: "הגיע הזמן... לאלץ את הגבר בכוח הצדק להעניק לאישה את זכויותיה הפוליטיות, החוקיות והסוציאליות".⁷

התנועה לזכויות האישה, אחת מתנועות הרפורמה הגדולות של המאה ה-19, יצאה לדרך רק כמה שנים קודם לכן, בסנקה פולס בניו יורק. שם, בשנת 1848 הצהירו כ-300 גברים ונשים, כשהכרזת העצמאות של ארצות הברית משמשת נר לרגליהם: "מקובלות עלינו אמיתות אלה כמוכחות מאליהן, שכל הגברים והנשים נבראו שווים".⁸ בליבת דרישותיהם היתה התביעה להענקת זכות הצבעה לנשים. שלוש שנים אחר כך, במסצ'וסטס, זעקה ארנסטין רוז פעם נוספת, כשהתעקשה שהאומה שאימצה אותה תסיר את כבליהן של הנשים ותעניק להן זכות הצבעה.

ארנסטין פוטובקי נולדה בפולין הקונגרסאית, תיארה את עצמה כמורדת מגיל חמש, למדה לקרוא בתורה ואז לדחות מעל פניה את הפסוק הפטריאכלי: "וְהָאִשָּׁה, יִמְשָׁלֶנָּה" (בראשית ג טז). כשהיתה בת 16 סירבה להינשא לגבר שאביה בחר עבורה; ואז תבעה את אביה כדי שישב לה את הכסף שירשה אחרי מות אמה ושאותו תכנן למסור לגבר שתינשא לו כנדוניה. כשהיא חמושה בחליפתה עזבה את פולין, עברה באנגליה, צחצחה את האנגלית שלה, נישאה לאיש והפכה לארנסטין רוז. כשהגיעה לניו יורק בשנת 1836, החלה מיד לקדם את נושא זכויות הקניין של נשים נשואות, וזאת בעת שהחוק באותם ימים קבע, שהגברים מקבלים חזקה על הרכוש שנשותיהן מביאות לנישואים כמו גם את רווחיהן אחרי הנישואים. ביטול העבדות, הצורך בחירות דתית והדחייפות בזכויות בחירה לנשים הפכו ללהט שבער בה תמיד. רוז היתה האישה היהודייה היחידה שזכתה לשבחים כסופרג'יסטית בזמנה. האינטלקט החריף שלה, יכולת הביטוי העזה שלה, אמונתה הבלתי מתפשרת בצדקת דרכה וקשריה הבין-לאומיים זיכו אותה באמון של המנהיגות הסופרג'יסטיות סוזן ב' אנתוני ואליזבת קייד סטנטון. העובדה שהצליחה לעשות זאת בעת שתנועת זכויות הנשים הרחיקה עצמה בזהירות מנשים מסוימות שנחשבו לפחות ראויות לקבל זכות הצבעה, כמו מהגרות או שחורות עור משוחררות, הופכת את ההישג הזה לעוד יותר ראוי לציון. מנהיגות התנועה הסופרג'יסטית חששו שנכחותן של נשים מסוג זה תפגע בחתירתן למטרה אל מול הגברים ששלטו בקלפי. רוז, שדגלה בצדק לכול, הציתה להבת אקטיביזם, שנשים יהודיות אמריקניות עתידות להתחמם לאורה בגאווה בשנים שיבואו אחר כך.⁹

עד למאה ה-20, נשים יהודיות אמריקניות נוספות - שהיו חלק מיותר משני מיליון יהודים שנמלטו מהעוני ועליבות החיים במזרח אירופה למען האפשרויות הכלכליות והחירויות של ה"גאלדענע מעדינע" - קראו גם הם להענקת זכות בחירה לנשים. בשנת 1917, כשהגברים של מדינת ניו יורק הלכו לקלפיות כדי להחליט אם להעניק את זכות הבחירה לראשותיהם ולאחיותיהם, לרעיותיהם ולבנותיהם, הובילו מהגרות יהודיות ממזרח אירופה מערכה למען זכות הבחירה ברחובות הלואר איסט סייד של מנהטן. אף על פי שאיש לא ציין זאת בזמנו, כשהקולות נספרו וניו יורק הפכה למדינה הראשונה ממזרח למיססיסיפי שהעניקה זכות בחירה מלאה לנשים, כלומר הזכות להצביע בכל מערכות הבחירות, הוכח כי גברים בשכונות היהודיות התגייסו בהמוניהם כדי להעניק לנשותיהם את זכות הבחירה. העובדה שרעיותיהם ובנותיהם הפגינו למען זכות הצבעה, ושהאיגודים המקצועיים שלהם והמפלגה הסוציאליסטית של ניו יורק תמכו בהן, רק הוכיחו את נחישותן של הנשים למהגרים היהודים ולבניהם שנולדו באמריקה. הפוליטיקאי מאיר לונדון, אחד משני הסוציאליסטים היחידים שנבחרו אי פעם לקונגרס האמריקני אמר, ששום גבר

Ernestine Rose's speech to the National Woman's Rights Convention in Worcester, Massachusetts, Oct. 15, 1851; <http://www.brandeis.edu/wsrc/affiliates/ernestinerose/1851speech.html> ; accessed Dec. 10, 2017 7

"Declaration of Sentiments and Resolutions, Seneca Falls, 1848," in Miriam Schneir, ed., *Feminism: The Essential Historical Writings* (New York: Vintage Books, 1972), 77 [emphasis added] 8

On Ernestine Rose, see Bonnie S. Anderson, *The Rabbi's Atheist Daughter: Ernestine Rose, International Feminist Pioneer* (New York: Oxford University Press, 2017) 9

שנולד מחוץ לגבולות ארצות הברית ונס על נפשו מפני דיכוי בעולם הישן לא יכול להתנגד לזכותן של נשים להצביע בעולם החדש.¹⁰

כשהתנועה לזכויות האישה צברה תנופה במהלך העשורים האחרונים של המאה ה־19, היא דרבנה נשים מהמעמד הבינוני לגלות מקומות חדשים לארגוני נשים ולאקטיביזם, ששכנו אי שם בין המרחבים הפרטיים של בתיהן לבין המרחבים שנחשבו תחת שליטה גברית מוחלטת בעולם העסקים, בחיים הפוליטיים והחברתיים. כשהנשים האמריקניות ייסדו ארגונים גדולים כמו "האגודה הלאומית של הסופרג'יסטיות" (the National Woman Suffrage Association) ו"איחוד הנשים הנוצריות למען התנזרות מאלכוהול" (Woman's Christian Temperance Union), כדי לקדם את מעמד הנשים, את רווחתן החברתית ואת הפרויקטים הפוליטיים שלהן, גם נשים יהודיות אמריקניות החלו למלא תפקידים חדשים בקהילות היהודיות.

בשנת 1893, ביריד העולמי הגדול שהתקיים בשיקגו שציין 400 שנה לגילוי העולם החדש על ידי קולומבוס, הוזמנו יהודי ארצות הברית להציג את היהדות - את ההיסטוריה שלה, את הפילוסופיה שלה ואת האידיאלים שלה - במפגש הגדול של אמונות מכל העולם שהתקיים בפרלמנט הדתות העולמי בתערוכה. כשאנשי שיקגו החלו בתכנון היריד, הם הקימו מועצת מנהלות, שמטרתה היתה להבטיח שנשים ישתתפו ביריד באופן שווה בכל הכינסים והתכניות שהתקיימו ביריד בנושאים שונים כמו דת, מדע, עבודה וזכויות נשים. מועצת המנהלות הכירה את חנה סולומון משיקגו ומינתה אותה למפקחת על השתתפותן של נשים יהודיות. מכיוון שלא היו יהודיות רבות שניתן היה להזמין וגם לא מנהיגות של ארגוני נשים יהודיות שעשויות היו לשאת דברים, היא כתבה לרבנים בכל רחבי המדינה, וביקשה את עזרתם במציאת נשים בולטות שיבואו לשיקגו להרצות על היהדות ועל העם היהודי.

מאמציה נשאו פרי, ועל כן ביקשו ממנה בהמשך מארגני הקונגרס היהודי בפרלמנט הדתות ביריד לעבוד עבורם. היא נעתרה לבקשתם, אבל התנתה זאת בכך, שהנשים שאיתן יצרה קשר יקבלו תפקיד משמעותי באירוע. הגברים המשיכו בתכניותיהם וכששבו להציג את תכניתם, "הביטו וראו!" קראה, אף לא אישה אחת הופיעה בתכנית. סולומון קמה על רגליה, צעדה קדימה והודיעה שהנשים יקיימו קונגרס עצמאי של נשים יהודיות.¹¹ וכך עשו.

במהלך ארבעה ימים בספטמבר 1893 כשני תריסר נשים עמדו לפני קהלים צפופים והרצו, לראשונה אי פעם, בתור מומחיות בהיסטוריה בתרבות ובחברה היהודית. בסיום המפגש הן יסדו את המועצה הלאומית של הנשים היהודיות (NCJW), בחרו בסולומון לנשיאתה והתחייבו למצוא פתרונות לבעיות בנושאים שונים כמו פילנתרופיה, דת וחינוך.¹² המועצה הלאומית של נשים יהודיות עסקה גם בנושאים אחרים, כמו בפוליטיקה של ההגנה על מהגרות צעירות מפני תנועת הסחר בבני אדם הידועה לשמצה, שנקראה באותם ימים "העבדות הלבנה".¹³

שנתיים מאוחר יותר, מגזין הנשים היהודיות *American Jewess* שהתפרסם בארצות הברית, כינה את סולומון "היהודייה האמריקנית המייצגת". באותן שנים שבהן עמדה בראש הלשכה לשירותים אישיים (Bureau of Personal Service) שסייעה למהגרים יהודים עניים ממזרח אירופה בשיקגו¹⁴ היא היתה רק אחת מאותן נשים אמריקניות אמידות, חלקן יהודיות, שיצאו מבתיהן והתמקדו

Elinor Lerner, "Jewish Involvement in the New York City Woman Suffrage Movement," *American Jewish History* 71 10
(June 1981): 442-61

Hannah Solomon, *Fabric of My Life* (New York: Bloch, 1946), 80-83 11

Papers of the Jewish Women's Congress (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1894) 12

On white slavery, see Edward J. Bristow, *Prostitution and Prejudice: The Jewish Fight against White Slavery, 1870-1939* (New York: Schocken, 1983) 13

"Mrs. Hannah G. Solomon," *American Jewess* 1, 1 (April 1895), 26-27 14

בבעיות הלאומיות בעולם שמעבר למפתן דלתן. מכיוון שנשים יהודיות נשים ניהלו לשכות תעסוקה לעניים, שלחו אחיות לבריאות הציבור לשיכוני העוני, דחקו במדינה להעניק קצבאות לאמהות שהתאלמנו, ותבעו מקרנות ממשלתיות להקים בתי מחסה עבור נערות עברייניות ונערות יתומות, כפי שעשתה סלומון, הן חדרו לשירות הציבורי כמתנדבות.¹⁵ כשהן משתוקקות להפוך את העולם למקום טוב יותר, סייעו בקידום נשים.

American Jewess שראה אור רק שנים ספורות (1895-1899), קרא גם הוא לקידום נשים ביהדות. הוא תבע שנשים יישבו לחברות מלאות בקהילותיהן, והציג מורה ומטיפה ללא הסמכה רבנית בשם ריי פרנק, שהעיתונות כינתה אותה ה"רבה של המערב הזהוב".¹⁶ שני עשורים אחר כך, התחילו לצוץ ארגוני נשים יהודיות לצדה של המועצה הלאומית של הנשים היהודיות. גדודי נשים שתמכו בקהילותיהן באמצעות קבוצות שנקראו אחוות נשים, פדרציות לאומיות של בתי כנסת הופיעו בזרם האורתודוקסי, הקונסרבטיבי והרפורמי של יהדות ארצות הברית. ארגון הדסה, הארגון הציוני של נשות אמריקה, צמח כדי לאפשר לנשים היהודיות באמריקה להשתתף בקידום התכנית הציונית בפלסטינה וכדי לקדם את הציונות בקרב הנשים האמריקניות. ארגונים נוספים של נשים יהודיות, כולל קבוצות ציוניות חדשות עתידים להופיע בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20.

הארגונים הללו הפציעו באופק ממש בעת שהתנועה לזכויות הנשים פינתה מקומה לדרך חדשה, דרכה של התנועה הפמיניסטית.¹⁷ הפמיניזם הופיע בעת ובעונה אחת עם סיום המערכה למען הענקת זכות בחירה לכל נשות אמריקה, בניגוד להענקת הזכות הזאת רק לנשים במדינות מסוימות, כמו לדוגמה בניו יורק שבה כבר הורשו נשים להשתתף לפחות בחלק מהבחירות. בשנת 1920 אישרו המדינות את התיקון ה-19 לחוקה. התיקון הבטיח ש"זכותם של אזרחי ארצות הברית להצביע לא תבוטל או תוגבל על ידי ארצות הברית או על ידי מדינה מן המדינות בשל מינם".

התנועה לזכויות נשים מפנה דרך לפמיניזם: המצאתה של תפיסה

במהלך שנות התשעים של המאה ה-19 נוצקה משמעות חדשה במושג "פמיניזם" שפעם התייחס לתכונותיהן של נשים, וכעת שימש לקידום שוויון. אלא שבקושי השתמשו אז במושג. השימוש הנרחב בו החל רק בעשור השני למאה החדשה, וגם אז, הוא היה כל כך נדיר עד שלעתים קרובות נכתב באות גדולה. עלייתו של מושג הפמיניזם סימנה את סופה של התנועה למען זכויות האישה שפעלה במאה ה-19, והשתמשה בכוונה במונח "אישה" ביחיד ולא ב"נשים" בלשון רבים. התנועה לזכויות האישה טענה שלכל הנשים יש מטרה אחת ויחידה, ושתנועה אחת דיברה בשם כולן. הפמיניזם, לעומת זאת, הדגיש את השוני בין נשים. הוא הבליט את ההבדלים בין נשים, דיבר על האופן שבו הן שונות זו מזו במעמדן, בגזע שלהן, בדתן, במוצאן הלאומי ובהעדפותיהן המיניות. הוא הכיר בכך שהמגוון הזה תבע אג'נדה גורפת שתיגע בכל זירות החיים באמריקה, כדי לקדם את מעמדן של הנשים. הפמיניזם טען שנשים, רווקות או נשואות, ראיות לעבודה מספקת. הוא תבע שנשים וגברים ישתכרו באופן שווה על אותה עבודה. הוא קרא לנשים לרכוש מקצוע, להתקדם בעולם העסקים, להפוך למחוקקות. הוא ציפה שנשים ידרשו לעצמן אוטונומיה וחירות בחייהן, אפילו חופש מיני. הפמיניזם נקרא לאחד את כוחותיו.¹⁸

The Jewish Sisterhoods of Personal Service ran employment bureaus. Nurses from Lillian Wald's Henry Street Settlement healed the sick. Hannah Einstein championed mother's pensions in the New York State Legislature 15

Rebecca J. Gradwohl, "The Jewess in San Francisco," *American Jewess*, October 1896, 10-12, <https://quod.lib.umich.edu/a/amjewess/taj1895.0004.001/18:8?didno=TAJ1895.0004.001;rgn=full+text;view=image> For a fuller discussion of Ray Frank, see Pamela S. Nadell, *Women Who Would Be Rabbis: A History of Women's Ordination, 1889-1985* (Boston: Beacon Press, 1998), 39-43 16

Nancy F. Cott, *The Grounding of Modern Feminism* (New Haven: Yale University Press, 1987) 17

Ibid. On the "constellation Feminism," 49. On the growing use and recognition of the term starting in the 1910s, see https://books.google.com/ngrams/graph?content=feminism&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smooth&direct_url=t1%3B%2Cfeminism%3B%2Cc0 18

הפמיניזם המתפתח השפיע על הנשים היהודיות בארצות הברית בעת שבנו את הארגונים החדשים שלהן ופרצו דרכים שלא נחקרו על ידי קודמותיהן. אפילו כאשר נשים יהודיות בראשית המאה ה-20 זלזלו במושג "פמיניזם", גילו דבריהן ומעשיהן שהן הושפעו ממנו. כבר אז העלו סוגיות שבהן יעסקו פמיניסטיות יהודיות בשנות השבעים. שלוש נשים יהודיות שבלטו בימים הראשונים של העידן הפמיניסטי מדגימות את הנקודה הזאת.

קארי אובנדורף סימון, הנשיאה המייסדת של הפדרציה הלאומית של אחוות נשים בבתי כנסת (National Federation of Temple Sisterhoods), שנקראת כיום נשות היהדות הרפורמית, היא הדוגמה הראשונה. במהלך חצי מאה לפחות, עסקו נשים יהודיות באמריקה בארגון קבוצות נשים שלעתים נקראו "אחוות נשים". האחוות קנו פרחים לקישוט הבימה, הגישו כיבוד לתלמידי בית הספר של יום ראשון, וארגנו אירועים לגיוס כספים שסייעו לבית הכנסת לשלם את חשבונותיו. מכיוון שהפמיניזם היה בחיתוליו, קארי סימון, רעייתו של הרב שעמד בראש הקהילה העברית בושינגטון (Washington Hebrew Congregation), שבית הכנסת שלה הוא בית הכנסת הוותיק ביותר בכירת ארצות הברית, העלתה את הרעיון לאחד את הקבוצות הללו לארגון רבי-עוצמה של נשים שמקדישות את פעולותיהן ליהדות.

בינואר 1913, התכנסו נשים מ-52 בתי כנסת רפורמיים כדי לייסד את הפדרציה הלאומית של אחוות נשים בבתי כנסת. במהלך עשר השנים הבאות, נשות האחוות של היהדות הקונסרבטיבית וגם נשות האחוות של היהדות האורתודוקסית, חזרו החזיקו אחריהן. הארגונים החדשים הללו, על עשרות אלפי חברותיהם, גילו את כוחן העולה של נשים יהודיות אמריקניות בבתי הכנסת שלהן ואת השפעתן המתרחבת. האחוות הניעו את הנשים, שנדחקו באופן מסורתי לשוליים בפולחן הדתי, בטקס ובהנהגה הדתית, וגרמו להן לתפוס מנהיגות בקהילות האם שלהן וגם מחוצה להן, בתנועות הדתיות הכלל-ארציות שאליהן השתייכו.

רק שנתיים אחרי הקמתה של הפדרציה הלאומית של אחוות נשים בבתי כנסת התפארה קארי סימון:

אישה מביטה מסביב וקדימה. ... אמרו לה שהיא היתה פעם שפחה, נחותה, משרתת. ... כוח שלא ייאמן ניתן בידיה, ושרביטה ינדוד מהבקתה אל הבית הלבן. היא עושה את צעדיה הראשונים מחוץ למפתן דלתה, אל עבר היכולת להשפיע בתחום האזרחי, התרבותי והכלכלי. שחרור האישה כבר אינו שנוי במחלוקת; ניתן לאיים עליו, ניתן להצטער על בואו לעולם או להילחם בו, אבל אי אפשר להתעלם ממנו.¹⁹

כמה שנים אחר כך, כשמרתה נוימק, בתו של חבר סגל בהיברו יוניון קולג' של היהדות הרפורמית, ניסתה להפוך לרבה, תמכה בה קארי סימון, הרבנית שדגלה בשחרור נשים.

חייה ופועלה של הנרייטה סאלד, הנשיאה המייסדת של "הדסה", הארגון הציוני של נשות אמריקה, מספקים דוגמה נוספת להשפעתו של הגל הראשון של הפמיניזם על נשים יהודיות. בעת שהיא ו-37 נשים נוספות נפגשו בפורים 1912 כדי לקרוא לקבוצה גדולה של נשים לכונן חיים יהודיים ולכנות מוסדות יהודיים בפלסטינה ולקדם את הציונות באמריקה, כבר היתה סאלד האישה היהודייה המפורסמת ביותר בזמנה. היא הקימה את בית הספר הראשון של לימודי ערב, שבו למדו מהגרים אנגלית. היא ניהלה, גם אם עשתה זאת ללא התואר הרשמי של "עורכת ראשית", את האגודה היהודית להוצאה לאור, הוצאת הספרים המצליחה הראשונה שנוסדה כדי לספק ליהודי ארצות הברית ספרים שהיו חיוניים לטיפוח החיים היהודיים באמריקה. היא למדה לימודי רבנות בבית המדרש לרבנים באמריקה, לא כדי להפוך לרבה, אלא כדי לצבור ידע שנזקקה לו כדי לערוך את מאמריו של אביה, הרב בנימין סאלד. היא היתה האישה היחידה בוועד המנהל של הפדרציה של ציוני אמריקה, שברבות הימים

19 Pamela S. Nadell, "'The Synagogue Shall Hear the Call of the Sister': Carrie Simon and the Founding of NFTS," in Carole Balin et al., eds., *Sisterhood: A Centennial History of the Women of Reform Judaism* (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 2013), 18-48, quotation, 35

הפכה לארגון ציוני אמריקה (Zionist Organization of America). אבל מה שגרם לה לגייס המוני נשים אמריקניות לטובת הציונות היה המסע שערכה בשנת 1909 לפלסטינה ובמהלכו ראתה ילדים שזכוכים מתגודדים סביב עיניהם החולות.²⁰

בשנות העשרים והשלושים, כשגברים מארגון ציוני אמריקה ניסו להשתלט על "הדסה", לשים ידיהם על תקציביה ולהכתיב את הזירות שבהן יתנהלו הנשים הציוניות, השיבה "הדסה" מלחמה שעה. הגברים הללו חפצו בתנועת נשים שתהיה כוח עזר שיסייע לפעולותיהם ותנועה שכפופה אליהם. הם קיבלו תנועת נשים ציונית עצמאית, שבשנת 1935 גייסה סכום שבשנת 2010 היה שווה ערך ל-7.5 מיליון דולר עבור פרויקטים ציוניים, ושבשנה שלאחריה בחרה בצירות מטעמה לקונגרס הציוני העולמי. הפמיניזם תבע אוטונומיה לנשים, ו"הדסה" הפכה לשחקנית עצמאית בזירה הציונית.²¹

אבל סאלד לא הסתפקה בסלילת הדרך לתפקיד האוטונומי של נשים ציוניות אמריקניות, ונאבקה גם למען שוויון דתי. אחרי מות אמה בשנת 1916, סירבה להצעתו של ידיד לומר עליה קדיש, בטענה שהמסורת היהודית מעולם לא אסרה על נשים לחלוק כבוד אחרון לאהוביהן וגם לא אסרה עליהן למצוא נחמה בתפילה, אם יש ברצונן לעשות זאת.²²

רוז שניידרמן, פעילה מיליטנטית למען זכויות עובדים, שהגיעה מפולין לגטו המהגרים של ניו יורק כילדה בשנת 1890 היא דוגמה מרשימה שלישית. היא היתה רק בת תשע כשאביה מת, זמן קצר לאחר שהמשפחה הגיעה לאמריקה, והיא נאלצה לעזוב את בית הספר כדי לטפל באחיה הצעירים ובאחותה התינוקת בעת שאמה יצאה לעבודה. כמה שנים אחר כך נכנסה לבית ספר מסוג שונה - בית החרושת שבו למדה לתפור רפידות לכובעים. בימים ההם, כולם ידעו שמעסיקים שילמו לנשים פחות מאשר לגברים. כאשר הכובעים פתחו בשביתה, גם האיגוד שילם לגברים הנשואים הטבות שכיתה, אבל נשים כמו רוז שניידרמן, שתמכו באמהות אלמנות ובאחים צעירים, לא קיבלו דבר.²³

היחס הדו־ערכי של תנועת העובדים בנוגע לנשים ממעמד הפועלים הניע את שניידרמן למציאת מכה משותף עם רפורמטוריות מהמעמד הבינוני של ליגת נשות האיגוד המקצועי, שניסו לשפר את חייהן של נערות ונשים ממעמד הפועלים. בסופו של דבר הפכה לנשיאת האיגוד. שניידרמן פעלה למען נשים עובדות, ובעיקר למען מהגרות שתפרו חולצות עד שאצבעותיהן הכואבות דיממו; השביתה שבה פתחו בשנת 1909 בלואר איסט סייד בניו יורק הניעה את פעילי תנועת העבודה בקרב עסקי הביגוד שנמצאו בעיקר בידיים יהודיות, בעשור שבא אחר כך. היא פעלה למען זכות ההצבעה של נשים, התמודדה על מקום בסנט האמריקני מטעם מפלגת העבודה במדינת ניו יורק, ונכנסה לפוליטיקה הארצית, תחילה בתור האישה היחידה בצוות היועצים הלאומי של הנשיא פרנקלין דלאנו רוזוולט, ואחר כך כשרת העבודה של מדינת ניו יורק.

כמי שנעו במסלולי כבידה שונים במערך הפמיניסטי, בישרו חייהן של סימון, סאלד ושניידרמן את עתידו של הפמיניזם היהודי אמריקני. שניידרמן, שפעלה בתחום העבודה והפוליטיקה, לחמה למען שוויון זכויות של נשים במישור הפוליטי, החוקי והכלכלי. בנוסף לזאת, מכיוון שלא נישאה מעולם ומכיוון שניהלה מערכת יחסים ממושכת עם אישה, בישרה שניידרמן את מסעה של תנועת הנשים המודרנית למען שחרור מיני. פועלה של סימון התרכז בהשפעתה של האישה בבית הכנסת. כאשר קראה בשנות העשרים להסמכת נשים לרבנות העלתה לסדר היום את מה שיהפוך בעתיד לאחת התביעות המרכזיות של פמיניסטיות דתיות יהודיות בשנות השבעים והשמונים, אתגר שעדיין טורד את שלוותה של האורתודוקסיה בימינו. בינתיים, פרצה גם את היא את גבולות הקהילה היהודית וציפתה שנשים אמריקניות ישפיעו יותר מבחינה פוליטית וכלכלית, ואפילו חשבה שיום אחד ייכנסו לבית הלבן ולא רק כרעיית הנשיא. סאלד הובילה את הנשים היהודיות באמריקה לתבוע את עצמאותן בפוליטיקה הציונית ובפרויקטים הרבים לרווחת היישוב, אבל היא גם העלתה על סדר היום את השחרור הדתי של האישה, כשהתעקשה על אמירת קדיש בהלוויית אמה.

On Szold, see: Marvin Lowenthal, ed., *Henrietta Szold: Life and Letters* (New York: Viking, 1942); Joan Dash, *Summoned to Jerusalem: The Life of Henrietta Szold* (New York: Harper and Row, 1979) 20

"Hadassah Leaders Tell Aims to 1,500," *New York Times*, Nov. 29, 1935; "General Aid Urged for All Palestine," *New York Times*, Dec. 29, 1936 21

Szold to Haym Peretz, Sept. 16, 1916 in Lowenthal, *Henrietta Szold*, 92-93 22

Rose Schneiderman and Lucy Goldthwaite, *All for One* (New York: P. S. Eriksson, 1967) 23

עם פרוץ הגל השני של הפמיניזם, פנו נשים יהודיות אמריקניות אל העבר, כשהן תרות אחרי מודלים לחיקוי שיכולים היו להעניק משנה תוקף למה שניסו לעשות. הן גילו את קארי סימון, את הנרייטה סאלד ואת רוז שניידרמן, ועוד אלפי אחרות שמילותיהן ופועלן חיזקו את ידיהן והוכיחו להן שהדרכים שהן סוללות כעת כבר נפרצו בעבר על ידי קודמותיהן. החותם הנשי בהיסטוריה בכלל ובהיסטוריה היהודית בפרט הפך לנתיב זוהר ברקיע הפמיניסטי.

הדכדוך הפמיניסטי

משברים פנימיים ובין-לאומיים דחקו בקביעות את סוגיות הנשים לשוליים. דחיפות הרגע מכניעה כל דבר אחר, ומוחקת עניינים משניים בחשיבותם; וכל הקשור בזכויות הנשים תמיד נראה עניין משני בחשיבותו. מעצבי מדיניות משוכנעים בכך שנשים יכולות לחכות עד עבור זעם. משנת 1929 ועד לשנות החמישים פינו המטרות הפמיניסטיות את הזירה לפורענות המשבר הגדול, לאסונות מלחמת העולם השנייה ולתרועות האזהרה של המלחמה הקרה ומורץ החימוש הגרעיני. הפמיניזם לא נעלם, אבל חסידי החיזוק אותו על אש קטנה בעשורים שנקראו ה"דכדוך הפמיניסטי".²⁴

האמת היא, שהציפיות הפמיניסטיות למהפכה במעמדן של הנשים שתגיע בעקבות אישור התיקון שהעניק זכות הבחירה לנשים לא התגשמו מעולם. באותן שנים נותרו רוב הנשים המשכילות כלואות במקצועות נשיים כמו הוראה וסיעוד. המעטות שהצליחו לטפס למקצועות כמו רפואה או עריכת דין היו כל כך מעטות עד שהעיתונות פרסמה את הישגיהן.²⁵

ואף על פי כן, כמה פמיניסטיות המשיכו לתבוע את שלהן. בשנת 1923, מפלגת הנשים הלאומית בהנהגתה של אליס פול, שכנעה את הקונגרס להציע תיקון שוויון זכויות בחוקה. בהתחשב בכך שהצעד הבא היה צריך להבטיח שוויון לנשים אמריקניות, התיקון הועלה מחדש בכל מושב של הקונגרס, גם כאשר המצוקות שהתחילו בשפל הגדול המשיכו להתקדם. בסופו של דבר, בשנת 1972 העביר הקונגרס את התיקון ושלה אותו לאשרורן של המדינות השונות. אלא שהאישור הדרוש מ־38 מדינות לא התקבל, ואפילו היום ארצות הברית אינה מבטיחה לאזרחיותיה שוויון זכויות על פי החוק.

אבל הסימן להתקדמותן של נשים אמריקניות בעשורים האחרונים של הדכדוך הפמיניסטי היה השתתפותן המתרחבת והולכת בשוק העבודה וכניסתן לשורות הצבא במהלך מלחמת העולם השנייה. אף על פי שחבר קונגרס רטן - "מי יישאר ליד האח, מי יבשל, מי יכבס ומי יתקן?" - המשבר אילץ את המדינה לגייס נשים למאמץ המלחמתי. הכרזות הציגו את "רוזי המסמךרת", שערה אסוף במטפחת, מציגה את שרירי זרועה, ומודיעה לעולם ש"אנחנו יכולות לעשות זאת", בטרם היא פונה לעבודתה ברתוך חלקי מטוסים ובהרכבת תחמושת. עד לתום המלחמה שירתו 350,000 נשים בכוחות המזוינים של צבא ארצות הברית, בעוד מיליון נוספות מילאו תפקידים שקודם לכן היו מוגבלים רק לגברים.²⁶ מובן שרוב הנשים עבדו בשירות הצבאי כאחיות או כפקידות, כמדפיסות או כמזכירות. ואף על פי כן, השערים נפתחו לשירות צבאי של נשים, והם לא עמדו להיסגר גם לאחר שתם מצב החירום, הגם שרבות מהנשים שנכנסו לבתי החרושת בעת שהגברים נעדרו מהם כדי להילחם, פוטרו כשהחילים שבו הביתה.

אף על פי שבאותן שנים לא הצליח הפמיניזם לגייס המונים לשורתיו, היסטוריונים גילו "דמויות תוססות" וקבוצות קטנות שקידמו מטרות פמיניסטיות, גם אם הן, כמו הנשים שהתגייסו לצבא ועבדו במפעלים שהוקמו בעת המלחמה, כינו את עצמן פמיניסטיות רק לעתים רחוקות.²⁷

Leila J. Rupp and Verta Taylor, *Survival in the Doldrums: The American Women's Rights Movement, 1945 to the 1960s* (New York: Oxford University Press, 1987) 24

William H. Chafe, *The Paradox of Change: American Women in the 20th Century* (New York: Oxford University Press, 1991), 100 25

Emily Yellin, *Our Mothers' War: American Women at Home and at the Front During World War II* (New York: Free Press, 2004), 114 26

Susan M. Hartmann, *The Other Feminists: Activists in the Liberal Establishment* (New Haven: Yale University Press, 1998) 27

דמויות פמיניסטיות תוססות צצו ועלו גם מקרב היהודים בארצות הברית. כשנשות הדסה שלחו משלחת מטעמן לקונגרס הציוני העולמי, מחקו את מה שנתר מהתלות שלהן בארגון ציוני אמריקה. בחיל הנשים של צבא ארצות הברית שירתו 12 יהודיות בדרגות קצונה.²⁸

גם בבתי כנסת היו דמויות פמיניסטיות. בשנת 1922, חגגה ג'ודית קפלן, בתו של הרב מרדכי מ' קפלן, מייסד התנועה ליהדות מתחדשת, את מה שנחשב על ידי הרוב הגדול באותם ימים חגיגת בת המצווה הראשונה. בבוקר שבת היא אמרה את הברכות וקראה בעברית ובאנגלית חלק מפרשת השבוע מספר תנ"ך מודפס. למרות מחלוקות רבות, מנהג חגיגת בת המצווה התפשט במהלך תקופת הדכדוך. רבנים תמכו בו מכיוון שהנערות נדרשו ללמוד תכנים יהודיים ולבקר בבית הכנסת והכין אותן להיות רעיות ואמהות יהודיות טובות שיוכלו לגדל את הדור הבא של ילדים יהודים. בנוסף לזאת, לשמחת הרבנים, הגדיל המנהג את מספר החברים בבית הכנסת ואת מספר המשתתפים בטקסייהם ובדרשותיהם. הורים אימצו את מנהג בת המצווה כטקס בגרות ראוי לבנותיהם, הוכחה למחויבות ליהדות ולשוויון בין המינים. עד 1960 כמעט כל בתי הכנסת הרפורמים והקונסרבטיבים אפשרו לבנות לציין בת מצווה.²⁹

אפילו כאשר טקסי בת המצווה הלכו והתרבו במהלך תקופת הדכדוך, הם נועדו להיות בגדר חוויה חד־פעמית שבה יכולה נערה לעלות לבימה. אבל היו כמה נשים שהעזו לקרוא תיגר על ההנחה הזאת. בשנת 1939 סיימה הלן לווינטל, בתו של אחד מהרבנים המובילים באמריקה, וגם נכדתו של רב כזה, את לימודי הרבנות במכון ללימודי היהדות בניו יורק, מכון ליברלי, שלימים עתיד להתאחד עם ההיברו יוניון קולג' של התנועה הרפורמית. כאשר סיימה את הלימודים, ובידיה תואר שני בספרות עברית, ולא של מוסמכת לרבנות כמו של יתר בני כיתתה, הכריז עליה כתב העת הפופולרי "טיים" כ"על האישה שהתקרבה לרבנות, קרוב ככל שאישה יכולה לעשות זאת".³⁰ באמצע שנות החמישים, אחרי שרבנים קונסרבטיבים אישרו לנשים לעלות לתורה, מאות חברי קהילה נדהמים נטשו את מושביהם בבתי הכנסת בעת חגי תשרי כאשר ה"רבה" שלהם נקראה לעלות לתורה.³¹

האירועים הללו מציגים כמה דמויות שניסו לקדם את שוויון הנשים בקרב יהדות ארצות הברית. לחוג בת מצווה לנערות מתבגרות היה דבר אחד; טקס, שכמו זה שחגגה ג'ודית קפלן, היה שונה אז מטקס בר המצווה. למעשה, בבתי כנסת רבים שבהם הופיעו טקסי בת מצווה כאלה, הם התקיימו בערב שבת, ולעתים קרובות נערכו כטקס קבוצתי.³² אבל היה זה דבר לגמרי שונה לאישה בוגרת לחרוג ממקומה ולתפוס את מקומם של גברים. באופן צפוי למדי, בשנות הדכדוך שבהן פרצו נשים את גבולות המגדר בבית הכנסת, הן נתקלו בהתנגדות עזה, והתמודדו עם אותה אפוזיציה שאתה התמודדו דמויות פמיניסטיות תוססות במקומות אחרים ברחבי אמריקה.

Women in the Military: A Jewish Perspective (Washington, DC: National Museum of American Jewish Military History, (n.d) 28

Regina Stein, "The Road to Bat Mitzvah in America," in Pamela S. Nadell and Jonathan D. Sarna, eds., *Women and American Judaism: Historical Perspectives*, (Hanover, NH: Brandeis University Press, 2001), 223-234 29

Nadell, *Women Who Would Be Rabbis*, 85 30

Deborah Dash Moore, *To the Golden Cities: Pursuing the American Jewish Dream in Miami and L.A.* (New York: Free Press, 1994), 120-21 31

For a late example, see the discussion of future Supreme Court Justice Elena Kagan's 1973 bat mitzvah in David G. Dalin, *Jewish Justices of the Supreme Court* (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2017), 260 32

שלב שני: השקת הגל השני של הפמיניזם

צייתנות עולצת לחלוקת התפקידים המגדרית ושביעות רצון מבית, הגדירו כנראה נשים אמריקניות במהלך המלחמה הקרה.³³ ה"מלחמה" הזאת פרצה רק זמן קצר אחרי מלחמת העולם השנייה כשמסך הברזל ירד על מדינות מזרח אירופה שהיו גרות של ברית המועצות, וארצות הברית נאבקה כדי לבלום את התפשטות הקומוניזם. כשהן מנסות לשים מאחוריהן 15 שנות מחסור ומלחמה, מיהרו נשים צעירות להינשא ולהפוך לאמהות. עם משפחות הולכות וגדלות לצדן, הן והבעלים שלהן, "האבות שידעו טוב מכולם" - כך טענה תכנית אהובה ששודרה בפלא החדש, הטלוויזיה - נטשו כולם לפרוורים הבורגניים. שם, כך מזכירה התרבות הפופולרית, בילו אמהות יהודיות צעירות בהסעת ילדיהן לאימונים של ליגת הילדים בכדור בסיס ולבית ספר של יום ראשון ואת עצמן לפגישות של ארגון הדסה ולפגישות של ארגון ההורים.

ואף על פי כן, למרות הדימוי העיקש של עקרות בית חייכנית, עבודות פנינים ולבושות סינרים, המקדמות בברכה את פני אדוניהן בסוף כל יום, חלו כמה תמורות חברתיות וכלכליות שבישרו שינוי. טכנולוגיות ביתיות חדשות הסירו משכמן של נשים חלק מעול עבודות הבית; תוחלת החיים של הנשים עלתה. אבל הגישות המושרשות למגדר לא השתנו. כאשר דיקן בית ספר לרפואה הקניט בשנת 1961, "לעזאזל, כן, יש לנו מכסה... אנחנו משתדלים שלא לקבל נשים, במידת האפשר. אנחנו לא רוצים אותן כאן - וגם במקומות אחרים לא רוצים אותן", הוא דיבר בשמם של מקומות עבודה באמריקה שהפנו נשים עובדות לקריירות נשיות של פקידות, מזכירות, מורות ואחיות.³⁴ אלא שכלכלה מתרחבת של שירותים יצרה אלפי משרות חדשות. חלקן של נשים אמריקניות בכוח העבודה המשיך לגדול, ואחוז הנשים הנשואות שעבדו מחוץ לבית הוכפל.³⁵ בעת שאמריקה התחרתה בברית המועצות על שליטה בין-לאומית, הכירו ראשי הממשל בכך שנכשלו בניצול מלוא כישוריהן של נשים, ושם הם חפצים בניצחון במלחמה הקרה, מוטב שיעשו זאת.

בעוד שאמצעי התקשורת התעלמו בדרך כלל מנשים שהעזו לחרוג מהתפקידים הנשיים המקובלים באותן שנים, או לתקוף אותן, כאשר הכנסייה הפרסביטריאנית, אחד הפלגים הפרוטסטנטיים הגדולים והחשובים, הסמיכה את האישה הראשונה לתפקיד כומר בשנת 1956, העיתונות הלילה את פריצת הדרך.³⁶ בה בעת, פעילות פמיניסטיות המשיכו לעסוק בקונגרס בתיקון שוויון זכויות בחוקה, בעוד נשים שהיו בזירה הציבורית, כמו הגברת הראשונה לשעבר, אלינור רוזבלט והפסיכולוגית שהופיעה בטלוויזיה, דוקטור ג'ויס בראדרס, בתם של שני עורכי דין יהודיים, הפריכו את סטריאוטיפי האישה כעקרת בית.

יתרה מזאת, לנשים שהוצגו כאמהות מאושרות, דוחפות עגלות תינוק, היה המון זמן לחשוב.³⁷ כמה מהן חשבו לא רק על מה יבשלו לארוחת הערב או על משחק המהיג'ונג הבא שבו ישתתפו. במקום זאת הן החלו לקרוא תיגר על התסריט של חייהן: "למדת, נישאת, ילדת". זה הכול?

כשבנותיהן שלהן גדלו, כמה מהן חשו באכזבת אמהותיהן - הקריירות שחוסלו בידי הנישואים והאמהות, השעמום, הייאוש. או אז גמרו בלבן אומר, שלא לתת למה שקרה לאמהותיהן לקרות גם להן. הן לא היו הבנות הראשונות שחלמו לחיות חיים שונים מחייהן של אמהותיהן, אבל הן התבגרו בזמן שבו היו להן הזדמנויות לעשות זאת. תנועה פמיניסטית חדשה עמדה לבוא לעולם

Elaine Tyler May, *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era* (New York: Basic Books, 1988) 33

Quoted in Gail Collins, *When Everything Changed: The Amazing Journey of American Women from 1960 to the Present* (New York: Little, Brown, 2009), 20 34

Alice Kessler-Harris, *Out to Work: A History of Wage-Earning Women in the United States* (New York: Oxford University Press, 1982), 300-303 35

"A First Lady Minister in Robes of a New Role," *Life*, Nov. 12, 1956, 151-152 36

Eugenia Kaledin, *Mothers and More: American Women in the 1950s* (Boston: Twayne, 1984), 214 37

כתוצאה מקריאת התיגר הזאת ומהתסכול, וכמה מהאמהות ומהבנות שקראו תיגר וחשו תסכול בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים הפכו למנהיגותיה.³⁸

מנהלת הפדרציה הלאומית של אחוות נשים בבתי כנסת, ג'יין אוונס, היתה דמות פמיניסטית פעילה. כשהחלה לתכנן בשנת 1961 את המפגש הדו־שנתי הבא של הארגון, חשה שהנשים האמריקניות התעוררו מחדש. הנשיא הצעיר ג'ון פ' קנדי כבר הקים את הוועדה הנשיאותית למעמד האישה.

לוועדה המייעצת לעניין דיני עבודה מונתה פעילה ותיקה בתחום, המהגרת היהודייה ממוצא רוסי, בסי אברמוביץ' הילמן.

בעת שהפדרציה של אחוות נשים בבתי כנסת התכוננה להתכנס בווינינגטון, אוונס החליטה שנשים רפורמיות צריכות לבחון את הדברים בעצמן: לא ועדה לבדיקת מעמדן של הנשים באמריקה, אלא בחינה של אחד ממאפייניו של אישוויון של נשים בעולם היהדות הרפורמית, הסמכת נשים לרבנות.

שנתיים מאוחר יותר, שתי הקבוצות דיווחו על ממצאיהן. הדוח של ועדת הנשיא "הנשים האמריקניות" לא היה בגדר הצהרה פמיניסטית של ממש. הוא אישר פעם נוספת את תפקידיהן המסורתיות של נשים כרעיות, כאמהות וכעקרות בית. אבל הוא תיעד את אי־השוויון שאתו התמודדו נשים במקומות העבודה וכלל נושאים שכבר מזמן היו על סדר יומה של הילמן - חופשת לידה בתשלום לנשים עובדות ומעונות לילדים.³⁹ בינתיים, בעת שנשות הפדרציה של אחוות נשים בבתי כנסת התכנסו בשנת 1963 לציין יובל להיווסדה, תמכו במפתיע אלף הצירים ברעיון שעל פיו הגיע הזמן שהיהדות הרפורמית תפתור אחת ולתמיד את שאלת הרבות.⁴⁰

באותה עת, עמד לפרוץ הגל השני של הפמיניזם באמריקה. בשנת 1963, עקרת הבית והעיתונאית בטי פרידן לבית גולדסטיין פרסמה את "המסתורין הנשי". שם היא מספרת על השעמום, על התסכול, ועל הדיכאון של בנות דורה, בוגרות המכללה שנכלאו בבתי פרזורים שאותם כינתה "מחנות ריכוז נוחים". כשהיא מתארת את מצוקותיהם כ"בעיה שאין לה שם", האשימה פרידן את אמצעי התקשורת, את החוקרים ממדעי החברה ועוד גורמים מוסמכים שהפיצו את רעיון ה"מסתורין הנשי", כשהם מנתיבים לנשים שתפקידן בחיים הוא להתעלות מעל תשוקותיהן כדי לטפח את אלה של בעליהן ושל ילדיהן. "המסתורין הנשי" קרא לסיום השעבוד הנשי בבית ובמקומות עבודה, והפך בן רגע לקלסיקה שתורגמה לתריסר שפות, אם כי עברית לא היתה אחת מהן.⁴¹ הוא החל מהפכה, ופרידן, שמאוחר יותר קשרה את רגישותה לסקסזים להדרה שחוותה כשגדלה כיהודייה במערב התיכון של אמריקה, הפכה לאמו־הורתו של הפמיניזם החדש.

הקונגרס סלל את הדרך שאפשרה לנשים לפתור את תסכולן כשהעביר את חוק שוויון בשכר בשנת 1963. שנה אחר כך הקונגרס חוקק את אחת התקנות הגורפות ביותר של החקיקה למען זכויות אדם בהיסטוריה של האומה: הוא הוציא את האפליה הגזעית מחוץ לחוק באמריקה. אסור היה לסמן ברזיות "בלבנים" או "צבעוניים". אסור היה למסעדות לסרב לשרת אפרו־אמריקנים. אסור היה למדינות הדרום לערוך מבחנים מיוחדים שימנעו מאפרו־אמריקנים מלהשתתף בבחירות.⁴²

Ruth Rosen, *The World Split Open: How the Modern Women's Movement Changed America* (New York: Viking, 2000), 40, 119-120 38

On Hillman, see Karen Pastorello, *A Power among Them: Bessie Abramowitz Hillman and the Making of the Amalgamated Clothing Workers of America* (Urbana: University of Illinois Press, 2008) 39

Nadell, *Women Who Would Be Rabbis*, 138 40

Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Norton, 1963). I thank Prof. Renée Levine Melammed for confirming that only an excerpt of the book has been translated into Hebrew 41

These guarantees were extended by the 24th Amendment of the U.S. Constitution prohibiting a poll tax, which was ratified in 1964, and by the 1965 Voting Rights Act 42

באופן בלתי צפוי, הודות לחבר קונגרס שמרן מהדרום, שהוסיף בסעיף 7 בחוק זכויות האזרח משנת 1964 את המגדר להצעת החוק שהפכה לחוק, הוא שגרם לכך שאסור למעסיקים להפלות בשכירת עובדים על בסיס גזע, צבע, דת, לאום ו... מין. שנה אחר כך הממשל הקים ועדה להזדמנויות שוות בתעסוקה כדי לאכוף את סעיף 7. הצוות הרשמי ציפה שהוועדה תתמודד בעיקר עם אפליה גזעית. אבל אנשיו נדהמו לגלות שיותר משליש מהתלונות בשנה הראשונה היו תלונות של אפליה על רקע מגדרי. האם עדיין מותר למעסיקים לפרסם מודעה בזו הלשון: "דרוש עובד, ממין זכר" ו"דרושה עובדת, ממין נקבה"? האם מדינות יכולות היו להמשיך "להגן" על נשים באמצעות הגבלתן רק למשרות מסוג מסוים? האם חברות תעופה יכולות לפטר באופן שגרתי דיילות אוויר כשהן מגיעות לגיל "הזקנה" ³⁵?

הוועדה לשוויון בתעסוקה שכרה את שירותיה של עורכת הדין הראשונה שלה, סוניה פרסמן (פואנטס). כילדה נמלטה מגרמניה הנאצית. בהיותה עורכת דין שחיפשה עבודה, התראיינה לצד גבר שהציע לה לפנות אליו למשרה של מזכירה משפטית. הפמיניסטית הזועמת הזאת, שכעת רתחה עוד יותר מהאופן שבו הבוסים שלה בוועדה זלזלו בתלונות על אפליה מינית וביטלו אותן, נהמה לעבר פרידן: נשים זקוקות לארגוני זכויות אדם משלהן.⁴³ בשנת 1966 הפכה פרידן לנשיאה המייסדת של הארגון הלאומי לנשים, שנוסד כדי לתבוע שוויון זכויות לנשים. 12 אחוז מהחברות המייסדות של הארגון היו יהודיות, בימים שבהם יהודים היו רק 3 אחוז מאוכלוסיית אמריקה. לידתו של הארגון הלאומי לנשים בישר את בואה לעולם של תנועת נשים חדשה באמריקה.⁴⁴

ארבע שנים אחר כך, הובילה פרידן שביתת הנשים למען שוויון. ב־26 באוגוסט 1970, 50 חמישים שנה אחרי שנשים אמריקניות קיבלו את זכות ההצבעה, התקוממו נשים מכל קצות האומה. הן צעדו ומחו, ערכו אספות הסברה ועצרות. לא ברור כמה מהן שבתו באמת, כיסו את מכונות הכתיבה שלהן כדי להדגיש את הזדמנויות התעסוקה המוגבלות שהוצעו לנשים או הותירו את המיטות סתורות ואת הכלים המלוכלכים כדי להבליט את חוסר השוויון בעבודות הבית.

אבל בניו יורק ובערים בכל רחבי אמריקה, עשרות אלפי נשים, אם לא מאות אלפים מהן, יצאו לרחובות. מניפות כרזות שעליהן נכתב: "אל תכניי ארוחת ערב הלילה - הרעיבי עכברוש היום" וכן "קְזְרו בתשובה, גברים שוביניסטים, העולם שלכם בא לקצו". המשתתפות גדשו את המסלול שהוקצה להן בשדרה החמישית של ניו יורק.⁴⁵ הקהל זרם לתוך הפארק כדי לשמוע את נאומי מנהיגותיו, שם שמעו את הצהרתה של פרידן: "על פי דתם של אבות אבותיי, יש ברכה שגברים יהודים נהגו לומר בכל בוקר. הם התפללו 'ברוך שלא עשני אישה'. היום אני חשה, זו הפעם הראשונה, ואני חשה זאת בביטחון מוחלט, שכל הנשים יהיו מסוגלות לומר כפי שאני אומרת הערב 'ברוך שעשני אישה', הודות ליום הזה".⁴⁶

כמעט 15 שנה אחר כך, בעת שסיפרה את הסיפור הזה בפגישה של קבוצת פמיניסטיות ישראליות ואמריקניות בירושלים, נזכרה פרידן שנבהלה מדבריה שלה. לטענתה, בכלל לא ידעה שהכירה את התפילה.⁴⁷ באותו רגע מכון של הגל השני של הפמיניזם, עמדה בפני העולם כאמריקנית, כאישה, כפמיניסטית וכיהודייה.

באותה עת, היתה כמובן רק אחת מתוך המוני נשים יהודיות שהיו חלק מהמערך הפמיניסטי בסגנון האמריקני.

Sonia Pressman Fuentes, *Eat First—You Don't Know What They'll Give You: The Adventures of an Immigrant Family and Their Feminist Daughter* (n.p.: XLibris, 1999) 43

Email from Sonia Pressman Fuentes to Jacqui Ceballos, dated Apr. 14, 2013, forwarded to author, Feb. 24, 2017 44

Linda Charlton, "Women March Down Fifth Avenue," *New York Times*, Aug. 27, 1970 45

Betty Friedan, *It Changed My Life: Writings on the Women's Movement* (New York: Random House, 1976), 154 46

Betty Friedan, "Women and Jews: The Quest for Selfhood," *Congress Monthly* 52(2) (Feb./Mar. 1985): 7-11 47

מקומן של נשים יהודיות בגל השני של הפמיניזם

הגל השני של הפמיניזם עיצב מהפכה. נשים זכו באפשרות לשמור על שם עלומיהן גם כשנישאו, וליהנות ממסגרת אשראי משלהן. משרות שבדרך כלל אוישו רק על ידי גברים נפתחו לנשים. נשים הציפו את המקצועות שעד אז היתה בהן רק נציגות נשית סמלית. בשנת 1970, ביום שבו פורסם על שער ה"ניוזוויק" הסיפור שכותרתו "נשים מורדות" על התנועה הפמיניסטית החדשה, מרדו 46 מעובדותיו של המגזין - אלה שנתקעו במשרות של תחקירניות, המעטות שפילסו דרך והפכו לכותבות ולצדן כל אותן עובדות רבות שידעו ששום אישה לא יכולה לקוות להיות אי פעם עורכת ב"ניוזוויק". הן הגישו תביעה ייצוגית נגד העיתון בגלל אפליה מגדרית בהעסקה ובקידום. אחת מאותן 46 מורדות, לין פוביץ', היתה הילדה הראשונה שחגגה בת מצווה בבית הכנסת שלה.⁴⁸ אחרי סעיף 9 לחוק שנחקק בשנת 1972 שאוסר על אפליה על בסיס מגדרי בכל תכנית לימודים פדרלית, נאלצו מכללות ואוניברסיטאות להציע גם לסטודנטיות שלהם תכניות בחינוך גופני ולא רק לסטודנטים. בשנת 1974 נפתח תחום לימודים חדש ויותר מאלף מכללות ואוניברסיטאות הציעו קורסים בלימודי נשים.

בית המשפט העליון התיר הפלות. אונס ואיום באונס הוכרו כתופעות נפוצות, והובהר שהם ביטויים של כוחנות גברית, דרך שבאמצעותה גברים שולטים בנשים ומשפילים אותן. אלימות במשפחה והטרדה מינית היו לחלק מהלקסיקון; הקידומת "Ms." החליפה את "Miss" ואת "Mrs.", שהגדירו נשים על פי מצבן המשפחתי. פמיניסטיות התמודדו על משרות מוניציפליות, משרות של המדינה ומשרות של הממשל הפדרלי וכמה מהן זכו בבחירות. הן כתבו פרוזה ושירה, ביימו סרטים והופיעו בטלוויזיה. קצרה היריעה מלפרט את כל השינויים הללו. במהלך שני עשורים, השתנה הנוף הפוליטי, החוקתי, החברתי והתרבותי בארצות הברית מן הקצה אל הקצה בכל הנוגע לסוגיות מגדריות.⁴⁹

הגם שהמושג "שחרור האישה" מתייחס בלשון הדיבור לעתים קרובות לגל השני בפמיניזם, הצירוף הזה מתייחס רק לחלק מהמכלול הפמיניסטי. פרידן קידמה את הפמיניזם לשוויון זכויות, כשהיא תובעת שוויון כלכלי, חוקי ופוליטי לנשים. היא לחמה כדי שנשים יוכלו לקבל את אותן משרות כמו גברים ושהשכר שישולם להן על עבודה זהה יהיה זהה לזה שמשולם לגברים. הפמיניזם של שוויון הזכויות הדגיש שינוי פוליטי וחוקתי. שורשיו נמצאים במהפכות אחרות. ספרה של מרי וולסטונקראפט "הגנה על זכויות האישה" (A Vindication of the Rights of Women) שפורסם בשנת 1792 הושפע מהמהפכה הצרפתית. באמריקה, כאשר אביגיל אדמס, מי שתהיה לימים הגברת הראשונה השנייה, כתבה לבעלה ג'ון, היא דחקה בקונגרס הקונטיננטלי, בעת שניסח את הצהרת העצמאות, "לזכור את הגברות... כל הגברים יהיו רודנים אם יוכלו. אם לא תוענק תשומת לב מיוחדת וטיפול מיוחד לגברות, אנו נחושות בדעתנו לקרוא למרד, ולא נהיה מחויבות לשום חוק, שאין לנו ייצוג בו ושקולנו לא יישמע בו".⁵⁰

200 שנה מאוחר יותר, פרידן סייעה לעורר מרד שהגיע מאוחר מדי. עבור הפמיניסטיות לשוויון זכויות, כמותה, נותרו מטרות המרד שוויון בפני החוק, שוויון בחיים ושוויון בהזדמנויות.

התנועה לשחרור האישה היתה שותפתה הרדיקלית. לא היה די בשוויון. במקום זאת התמקדה התנועה לשחרור האישה במאבקי הכוח שהתנהלו בין גברים לנשים בכל מקום, בחדר הישיבות, בבית המשפט, בחדר המיטות ובמטבח. היא עמדה על כך שהתפקידים המגדריים לא נקבעו על ידי הביולוגיה, אלא על ידי נסיבות חברתיות והיסטוריות. התנועה לשחרור האישה קראה לשידוד מערכות מוחלט של היחסים בין המינים. כשהן משוכנעות בכך שהאישי הוא הפוליטי, ושכל מה שאישי מושפע על ידי הפוליטי, בחנו חברות התנועה לשחרור האישה כל היבט בחיי הנשים: יחסים, מיניות, נישואים; תכנון המשפחה, הפלות, גיל הבלות ומערכת הבריאות; עבודה ומקום העבודה; דימוי גוף, תעשיית הטיפוח והאופנה ואמצעי התקשורת; עבודות הבית

Lynn Povich, *The Good Girls Revolt: How the Women of Newsweek Sued Their Bosses and Changed the Workplace* 48 (New York: Public Affairs, 2012); Danielle Cantor, "Lynn Povich Still Fighting for Women in the Workplace," *JW Magazine* (Winter 2012)

On the breadth of the changes, see Rosen, *The World Split Open* 49

<http://www.history.com/this-day-in-history/abigail-adams-urges-husband-to-remember-the-ladies> accessed Dec. 10, 2017 50

והטיפול בילדים. כמה מתומכי התנועה קראו לביטול המשפחה הגרעינית, בטענה שחידוש רדיקלי של מה שקבע את הנורמה במשך זמן ארוך, ארוך מדי, הוא הכרחי לשחרור האישה.⁵¹

רשימת השמות היהודיים שנמצאים בחוד החנית של הפמיניזם לשוויון זכויות ושל שחרור הנשים היא רשימה מסנוורת. מכיוון שרבים מהשמות עלומים לקוראיו של המאמר הזה, הנה דגימה קטנה מהכוכבים הזוהרים ביותר ברקיע הפמיניזם.

בלה אבצוג עמדה לצדה של פרידן מאחורי דוכן הנואמים בשביתת הנשים למען שוויון. בהיותה ילדה היתה חברה בתנועת הנוער הציונית השומר הצעיר; כפעילת שלום, נהנתה מהצלחה שהובילה אותה אל בית הנבחרים. העיתונאית גלוריה שטיינמן דיברה גם היא באותו ערב. אביה היה יהודי; אמה לא היתה יהודייה. גם מי שתמכו בפמיניזם וגם מי שהתנגדו לו ראו בה יהודייה. בשנת 1972, השיקה את המגזין הפמיניסטי Ms. העורכת שלו, לְטִי קוֹטִין פּוֹגֶרְבִּין, הפנתה עורף ליהדותה בגיל ההתבגרות, לאחר שסולקה ממניין כשרצתה לומר קדיש על אמה. כאשר התמודדה עם אנטישמיות בתנועת הנשים עשור מאוחר יותר, חשפה את יהדותה מעל דפי המגזין Ms. ו"הניו יורק טיימס".⁵²

גרדה לרנר נמלטה מווינה אחרי שהנאצים סיפחו את אוסטריה לגרמניה. באמריקה, בעת שהיתה בשנות ה־40 לחייה, כתבה דוקטורט בהיסטוריה, היתה חלוצה בתחום חדש בהיסטוריה של הנשים ושידלה את הממשל להפוך את חודש מרץ ל"חודש ההיסטוריה של הנשים". היא גם האשימה את המקרא בכך שהעמיד את הפטריארכיה במרכז ואת שעבוד הנשים בליבת התרבות המערבית.⁵³

כשגדלה, זכרה רות ביידר גינסבורג שראתה שלטים שעליהם נכתב: "הכניסה אסורה לכלבים וליהודים". בבית הספר למשפטים בהרווארד, תבע ממנה הדיקן להצדיק מדוע מגיע לה מקום בכיתה שהיה יכול להיות מקומו של גבר. אחרי שסיימה את לימודיה, פליקס פרנקפורטר, שופט יהודי בבית המשפט העליון סירב להעסיק אותה כמתמחה; באותה עת איש לא שכר נשים כפקידות משפטיות והוא לא רצה להיות הראשון שישבור את המסורת. כמנהלת פרויקט הנשים של האיגוד האמריקני לזכויות אזרחיות טענה בתיקים שהיו לצינוני דרך במיגור האפליה על רקע מיני. בשנת 1993 היתה לאישה השנייה וליהודייה השישית שמונתה לבית המשפט העליון.⁵⁴

כאשר נערה בת 12 נאלצה לפרוש מנבחרת הבייסבול שלה משום שליגת הילדים אסרה על ילדות להיכנס למגרש, פרופסור ג'ודית וייס שכנעה את סניף הארגון הלאומי לנשים שלה להגיש תביעה נגד אפליית נשים. כשהשופטת סילביה פֶרְסֶלְר דנה בתיק היא פסקה שגם אם "לכנים אוהבים להיות עם לכנים, שחורים עם שחורים ויהודים אוהבים להיות עם יהודים... עלינו להתחיל בשלב מסוים בשינוי של המהלכים בחברה. ילדים קטנים צריכים להבין שהם שווים לילדות קטנות ויפה שעה אחת קודם". שתי נשים יהודיות פתחו את המשחק הלאומי האהוב בפני הילדות האמריקניות.⁵⁵

בהיותה ילדה הזדעזעה מרילין זלצמן (נֹוב) כשמאמן הליגה הצעירה אמר לה: "את לא יכולה להיבחן. את ילדה". בינואר 1969 בהפגנה נגד השבעתו של ניקסון, שנערכה יום לפני השבעתו לנשיאות, ניצבה מאחורי המיקרופון עם שולמית פיירסטון, שלמדה בישיבה אורתודוקסית, כדי לדבר על שוויון לנשים. הן ציפו מחבריהן בשמאל החדש שהתנגד למלחמה "לקלוט את זה", להפוך

On Jewish women and women's liberation, see Joyce Antler, *Jewish Radical Feminism: Voices from the Women's Liberation Movement* (New York: New York University Press, forthcoming) 51

Letty Cottin Pogrebin, "Anti-Semitism in the Women's Movement: A Jewish Feminist's Disturbing Account," *Ms.*, June 1982, 145-49; eadem, "Hers: Can Judaism and Feminism Afford to Be in Conflict?" *New York Times*, Aug. 25, 1983, C2 52

Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy* (New York: Oxford University Press, 1986), 179 53

Linda Hirshman, *Sisters in Law: How Sandra Day O'Connor and Ruth Bader Ginsburg Went to the Supreme Court and Changed the World* (New York: Harper, 2015) 54

Quoted in Pamela S. Nadell, "'Diamonds Are a Girl's Best Friend': Jewish Women and Baseball," in Josh Perelman, ed., *Chasing Dreams: Becoming Americans and Baseball*, (Philadelphia: National Museum of American Jewish History, 2014), 158-163 55

את שחרור האישה לאחת ממטרותיהם, כפי שדרשו חירות לכול. ואז נפתחו שערי הגיהנום. כשניסו לדבר, צרחו חבריהן לנשק "סתמו!" וגם "תורידו אותן מהבמה ותאנסו אותן!". מוכות טראומה נפרדו מהשמאל החדש וסייעו במאבק לשחרור האישה. זלצמן ווב ייסדה את העיתון *Off Our Backs* ("רדו מאתנו") וסולקה משימועי סנאט שחקרו את סכנותיה של גלולות למניעת הריון כאשר קטעה את הדיון כדי לשאול מדוע רק גברים זומנו להעיד.⁵⁶

ספרה של פיירסטון *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* האשים את המשפחה, שבמסגרתה נשים ילדו ילדים וגידלו אותם, כמקור הדיכוי שממנו סבלו. היא היתה אחת מפמיניסטיות יהודיות רבות שכתבו את זעמן במאמרים ובספרים שהפכו לקלסיקות של שחרור האישה. "הסכם הנישואים" של אֶליקס קייטס שולמן יצר חוזה בין בעל לאישה וחילק את מטלות הבית שווה בשווה ביניהם, החל מלהעיר את הילדים בבוקר עד ל"האישה מסירה מצעים מהמיטות והגבר מצפה אותן מחדש". המאמר שפורסם במקור בשנת 1970 בכתב עת פמיניסטי קטן, עשה לעצמו נפשות רבות כשהודפס מחדש בשבועון "לייף", בעיתון הנשים *Redbook* ואפילו בספר הלימוד של הקורס בדיני חוזים של אוניברסיטת הרווארד.⁵⁷ ספרה של סוזן בראונמילר "בניגוד לרצוננו: גברים, נשים ואונס" הגדיר אונס לא כפשע של תשוקה, אלא כפשע של אלימות, והעיר הערה מטרידה על פיה האיום באונס הוא "תהליך מודע של איום, שבאמצעותו מאיימים גברים על נשים".⁵⁸

רבות מאותן נשים ומאות אלפי אחרות הבינו את הדיכוי שנפלו לו קורבן באמצעות קבוצות להעלאת המודעות. כשהן שואלות את שיטותיה של התנועה לזכויות האזרח, החלו נשים להיפגש באופן קבוע ולשוחח על חייהן. הן דיברו על ילדותן, על החברים שלהן, על נישואיהן, על עבודות הבית, על הימים שבילו בחברת ילדים צעירים. נשים בתנועות לזכויות האזרח והשמאל החדש החליפו דעות והבינו, שבילו את ימיהן בליקוק בולים ובעבודות ניקיון בעוד הגברים בתנועה עסקו בכתיבה והפכו לדובריה. כמה מהן סיפרו מה קרה כאשר הפרופסורים שלהן או הבוסים שלהן הזמינו אותן למשרדיהם וטרקו את הדלתות. כאשר חלקו הנשים את סיפוריהן, הבין הציבור שמה שראו בו חוויות אישיות מבודדות הוא בעצם סקסיזם ייחודי לחברה שנטוע באפליה מוסדית ותרבותית. מודעותן עלתה, הנשים הללו הפכו לפמיניסטיות, "מוכנות להפוך את העולם על פיו".⁵⁹ "האישי הפך לפוליטי", וסיסמת התנועה באה לעולם.

עבור פמיניסטיות רבות, כמו רובין מורגן, שהכניסה את מאמרה של הפוליטיקאית הישראלית שולמית אלוני *Up the Down Escalator* לאנתולוגיה שלה *Sisterhood Is Global* היה המוצא היהודי לא חשוב ולא רלוונטי. מורגן סייעה לתכנן את אחד האירועים המייצגים של התנועה לשחרור האישה, המחאה שנערכה ב־1968 נגד תחרות היופי "מיס אמריקה". המוחים הכתירו כבשה כ"מיס אמריקה" והשליכו לפח האשפה המשחרר כל מיני אמצעים ל"עינוי נשים" כמו ריסים מלאכותיים ועקבים גבוהים. הן מעולם לא שרפו חזייה, אבל מאותו יום ואילך נקראו פמיניסטיות בשם "שורפות חזיות".⁶⁰

קבוצת פעילות שהתארגנה כקולקטיב של ספרי בריאות לנשים בבוסטון החלה למחות על הממסד הרפואי הגברי ועל הטיפול הפטרוני שלו בנשים. הן החלו ללמד נשים לחוש בעלות הבית של גופן. תשע מבין 12 החברות המייסדות של הקולקטיב היו יהודיות. בשנת 1973 פרסמו את "נשים לגופן", ספר שנמכר מאז במיליוני עותקים בשפות רבות בכל רחבי העולם. הן יצרו תנועה משגשגת לשמירה על בריאותן של נשים.⁶¹

בהיותה ילדה רצתה הת'ר פות' להיות רבה - אלא שנשים, מוכן מאליו, לא היו יכולות להיות רבות באותם ימים. בשנת 1965 אחרי

Marilyn Salzman Webb, "The Feminist," in Jeff Kasseloff, ed., *Generation on Fire: Voices of Protest from the 1960s, an Oral History*, (Lexington: University Press of Kentucky, 2007), 167-182 56

<https://jwa.org/feminism/shulman-alix-kates>, accessed Dec. 10, 2017 57

Susan Brownmiller, *Against Our Will: Men, Women, and Rape* (New York: Simon and Schuster, 1975). http://www.susanbrownmiller.com/susanbrownmiller/html/against_our_will.html 58

Joyce Antler, "'We Were Ready to Turn the World Upside Down': Radical Feminism and Jewish Women," in Hasia R. Diner, Shira Kohn, and Rachel Kranson, eds., *A Jewish Feminine Mystique? Jewish Women in Postwar America* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2010), 210-234 59

Rosen, *The World Split Open*, 160 60

For full discussion, see Antler, *Jewish Radical Feminism: Voices from the Women's Liberation Movement*, ch. 4 61

שסייעה לחברה לארגן הפלה בלתי חוקית, יסדה את "ג'יין", שירות ייעוץ חשאי, שסייע ליותר מ-10,000 נשים למצוא רופאים שמבצעים הפלות באופן בטוח, עד שההפלה המלאכותית הפכה חוקית בארצות הברית בשנת 1973.⁶²

הדברים הללו מציגים רק כמה מבין המנהיגות היהודיות של הגל השני של הפמיניזם. שמות נוספים שניתן לנקוב בהם הם הפסיכולוגיות פיליס צ'סלר וקרול גיליג; ההיסטוריוניות אלן קרול דיבואה ולינדה גורדון; מושלת ורמונט מדלין קנין ונשיאת מחוז מנהטן, רות מסינגר; המוציאה לאור פלורנס הוֹן; האמניות הלנה איילון וג'ודי שיקגו; הסופרות מרג' פירסי, אן רוֹיף, מרדית' טָקס, אנדריאה דבורקין, ויווין גורניק, אדריאן ריץ' ואלן וויליס.⁶³ מקומן הבולט של נשים יהודיות במערך של הגל השני של הפמיניזם בסגנון האמריקני מעורר שאלות. מהו הדבר שמשך רבות כל כך מהן אליו?

הן קפצו לתוך הגל השני של הפמיניזם בגלל החוויה הייחודית שלהן שהורכבה מהיותן נשים, יהודיות ואמריקניות. נשים יהודיות סבלו מאפליה משולשת כנשים, כיהודיות וכנשים יהודיות. בהיותן נערות ונשים הן פגשו גברים, כמו דיקן בית הספר למשפטים בכיתה של רות ביידר גינזבורג בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת הרווארד, שדרשו מהן להצדיק את העובדה שתפסו מקום שמייעד לגבר.

כיהודיות, נאלצו להתמודד עם דעות קדומות של גויים. פרידן טוענת שמקור הפמיניזם שלה נמצא באנטישמיות שחוותה בילדותה ובנעוריה. בבית ספר התיכון כל חברותיה הוזמנו להצטרף למועדוני נשים, אבל מכיוון שהיתה יהודייה, לא הוזמנה. הדחייה בודדה אותה. היא חשה כמי שמתנהלת בשוליים, ניצבת מחוץ לתרבות השולטת ומביטה פנימה. זה ליבה את תשוקתה להילחם באי־צדק. מההדרה שחוותה היא, יהודייה מתבוללת, היתה זו רק קפיצה קטנה להבנה של הדיכוי שסבלה כאישה.⁶⁴

אבל נשים יהודיות נתקלו בשוניזם גם בתוך היהדות ובקרב הקהילות היהודיות שאליהן השתייכו. גם ההתקדמות שחלה כביכול במעמדן של נערות, כמו לדוגמה שגשוגם של טקסי בת המצווה, רוסנה בזירות. פּוֹבִיץ' חגגה את העובדה שהיתה לנערה הראשונה שערכה את טקס בת המצווה בבית הכנסת שלה, אבל משמעות הדבר היתה שידעה שהדבר נמנע מכל אישה לפנייה. פּוֹגֶרְבִין פנתה לפמיניזם משום שנאסר עליה להצטרף למניין לכבוד אמה. פרידן התכחשה לברכת "שלא עשני אישה" והפכה אותה לברכת הודיה לאלוהים על שברא אותה אישה.

ואף על פי כן, ליהדות היתה יכולה להיות השפעה פרדוכסלית, והיא גרמה לחלק לפנות לפמיניזם. בשנות השישים הופיע "תיקון עולם" שנוסח מחדש כדרישה לצדק חברתי, כביטוי עז לזהות היהודית האמריקנית.⁶⁵ עבור יהודים אמריקנים רבים הפכה עובדת היותם יהודים לדרישה לצדק חברתי ולהתנגדות לכל צורה של אפליה, כולל סקסיזם. פסת, חג החירות, נחגג כניצחון על הדיכוי. הת'ר פות' טוענת שמקור הפמיניזם שלה בביקור ב"יד ושם". המפגש עם תיעוד העוול גרם לה להחלטה להקדיש את חייה למלחמה למען הצדק. היא לא הפמיניסטית היחידה שפעילותה נבטה בצל אירועי השואה.⁶⁶

יש גם פן אחר בהיסטוריה הארוכה של האקטיביזם הפוליטי של נשים יהודיות. חייהן והישגיהן של סולומון וסאלד נחקקו בזיכרונותיהם של הארגונים שאותם יסדו. נשים יהודיות אמריקניות אחרות זכרו את סבתותיהן ואת אמהותיהן כפעילות בנושאי זכויות עבודה ובנושאים חברתיים, כקומוניסטיות וכאנרכיסטיות, שאימצו אל לבן את השמאל הפוליטי, שזעם על עוול ונאבק נגד

<https://jwa.org/feminism/booth-heather>, accessed Dec. 10. 2017 62

I am not the first to observe the striking number of Jewish women involved; see David A. Hollinger, "Communitist and Dispersionist Approaches to American Jewish History in an Increasingly Post-Jewish Era," *American Jewish History* 95(1) (March 2009): 1-32. For more names, see <https://jwa.org/feminism/key-concepts> 63

Betty Friedan, "Jewish Roots: An Interview with Betty Friedan," *Tikkun* 3(1) (January/February 1988): 25-29 64

Jonathan Krasner, "The Place of Tikkun Olam in American Jewish Life," *Jewish Political Studies Review* 25(3 & 4), /November 1, 2014 <http://jcpa.org/article/place-tikkun-olam-american-jewish-life1> 65

Judith Rosenbaum, "Jewish Feminist Leaders: What Drove Jewish Women into the Feminist Movement," <https://www.myjewishlearning.com/article/jewish-feminist-leaders> 66

דיכוי. ייתכן, שאחרות זכרו ששמעו כיצד סבותיהן ואמותיהן נלחמו למען אמצעי מניעה, שלום,⁶⁷ זכויות צרכנים, ציונות, זכויות אזרח ופירוק הנשק הגרעיני. גם אם נשים יהודיות שהצטרפו לגל השני של הפמיניזם לא הבינו לאשורה את ממדיה של התופעה ההיסטורית הזאת, הן חשו שהן עומדות בשורה אחת עם פעילות יהודיות.

ניתן להבין מדוע נשים יהודיות נמשכו לפמיניזם - אבל כיצד קרה שזכו לייצוג גדול כל כך בהנהגתו? הרמזים טמונים ברקע משפחתי, בהשכלה ובמעמד חברתי. מכיוון שגדלו בבתים בעלי נטייה שמאלית, שבהם התווכחו על פוליטיקה ליד שולחן ארוחת הערב, חשו חזקות דיין לנפץ את הסטריאוטיפ של בנות נחמדות ושקטות ולהרים את קולן למען קידום מטרותן. ייתכן שהיה גם משהו מיוחד לנשים יהודיות בזעמן נגד סקסיזם, זעם שלובה על ידי החשש שאם לא יפנו לדרך חדשה, יהפכו לאמהותיהן המשועממות מהפרוורים.

יתרה מזאת, משפחות יהודיות עובדות מהמעמד הבינוני, הוקירו השכלה כשער להצלחה, ושלחו את בנותיהן ללמוד בקולג' לצד בניהן. כתוצאה מכך, במשך חלק גדול מהמאה ה-20 היו הנשים היהודיות משכילות יותר מנשים שאינן יהודיות (והן ממשיכות להיות כאלה גם כיום). בשנות החמישים היה שיעור בוגרות הקולג' היהודיות כמעט כפול משיעורן של נשים אמריקניות אחרות.⁶⁸ גם אם באותם ימים הלכו רבות ללמוד בקולג' במטרה "לתפוס בעל", לא פחות מאשר במטרה לרכוש תואר, הקולג' ליטש כישורים שימושיים בתנועות פוליטיות: כיצד להשחזר טיעון, כיצד לדבר מול קהל, כיצד להתווכח וכיצד לכתוב. לא ייפלא אפוא, שרבות מאותן נשים יהודיות כתבו יצירות שהפכו לקלסיקות פמיניסטיות.

ולבסוף, משום שהנשים היהודיות הגיעו מבתיים של המעמד הבינוני, או שטיפסו למעמד הבינוני הודות להשכלה שבה זכו, היו להן המשאבים שאפשרו להן להשתתף בפעילות פוליטית. הן היו יכולות להרשות לעצמן להצטרף לפעילי זכויות האזרח בדרכם דרומה או לפגישות של פעילי השמאל החדש שהתקיימו בשיקגו ובוושינגטון. כשהן משתוקקות להביא לקצם מעשי דיכוי אחרים, הבינו את מעשי הדיכוי שלהן עצמן ולמדו לקח חשוב בארגון. הן הגיעו לתנועה הפמיניסטית כשהן יודעות מה לעשות, איזה טקטיקות יש לנקוט כדי להפר את הסטטוס קוו, כיצד לארגן מחאה, לזכות במשרה, לזכות בתשומת לבם של אמצעי התקשורת וכיצד להפעיל את מכונת השכפול. אין פלא שנשים יהודיות רבות כל כך הפכו למנהיגות.

ואף על פי כן, חוץ מנאומה חוצב הלהבות של פרידן בשביתת הנשים למען שוויון, מנהיגות פמיניסטיות שהגיעו מרקע יהודי התעלמו על פי רוב מיהדותן באותן שנים של ראשית המאבק. למה?

זהותן היהודית של אלה מהן שראו בדתן פוליטיקה פרוגרסיבית, מטרות רדיקליות וזכויות אזרח אוניברסליות היתה בעלת חשיבות מועטה בלבד. אבל לא אלה היו פני הדברים לכולן. יתרה מזו: ההתעלמות מיהדותן היתה לתופעה מתמשכת שאפיינה את מהלכיהן גם בעתיד. אפילו היסטוריוניות יהודיות כמו רות רוזן שכתבה את הספר המצוין *The World Split Open: How the Modern Women's Movement Changed America* התעלמה מהתופעה המדהימה של נשים יהודיות שהיו למנהיגות תנועה. כפי שחשה ההיסטוריונית המעולה והפמיניסטית פולה היימן בנוגע למנהיגות פמיניסטיות ובנוגע לאלה שהכניסו אותן להיסטוריה: "המגדר הביס כל היבט אחר בזהות".⁶⁹

רק אחר כך, באמצע שנות השבעים ובשנות השמונים, אחרי שהאנטישמיות והאנטי־ישראליות עלתה על גדותיה בתנועת הנשים הבין־לאומית, הכירו כמה מהמנהיגות הפמיניסטיות הללו ביהדותן. אחרי שהאו"ם הצהיר על השנים 1975-1985 כעשור הבין־לאומי של הנשים, הוא ערך שלושה קונגרסים עולמיים. בראשון, שנערך במקסיקו סיטי, גינו את ההצהרה ש"הציוניות היא גזענות" חודשים לפני שהעצרת הכללית של האו"ם עשתה זאת. בשניים האחרים, שהתקיימו בקופנהגן ובניירובי היו התפרצויות זעם אנטישמיות ופמיניסטיות ישראליות הותקפו. כשלאה רבין, רעייתו של ראש ממשלת ישראל, קמה לשאת דברים במקסיקו סיטי, הערכים, הקומוניסטים ורבים מנציגי מדינות אפריקה, כמו גם חלק מנציגי המשלחות שהגיעו מאסיה יצאו החוצה

On Jewish women campaigning for birth control and peace, see Melissa R. Klapper, *Ballots, Babies, and Banners of Peace: American Jewish Women's Activism, 1890-1940* (New York: New York University Press, 2013) 67

Diner, Kohn, and Kranson, *A Jewish Feminine Mystique?*, 3 68

Quoted in Antler, "We Were Ready to Turn the World Upside Down," 210 69

בהפגנות. פרידן, שעמדה בראש המשלחת האמריקנית והותקפה שם גם כאמריקנית וגם כיהודייה, הצהירה על עצמה כציונית וכפמיניסטית יהודייה.⁷⁰ עד אשר היא ומנהיגות נוספות של הגל השני של הפמיניזם הודו בעוצמתה של הייחודיות היהודית, הן נתקלו בקהילה יהודית וביהדות שגם בהן חלה התעוררות פמיניסטית.

“אנו קוראות לשים קץ למעמד הנחות של הנשים ביהדות”

בראשית שנות השבעים הופיע הפמיניזם היהודי בשמי הפמיניזם בצורות ותבע שוויון לנשים בבית הכנסת, בתפילה, בטקס, בהלכה ובהסמכה לרבנות. נשים שהיו מסורות בלב ובנפש ליהדות ולחיים היהודיים, בין אם היו אורתודוקסיות, קונסרבטיביות או רפורמיות, וקצת הביא אותן הפמיניזם לחוש בהטייה המגדרית בכל מקום, סירבו לזנוח את הפמיניזם שלהן בבואן לבית הכנסת לתפילות השבת. מחוץ לשערי בית הכנסת הן דרשו שוויון מוחלט: בבית, במקום העבודה ובחברה. אבל בתוך בית התפילה רק גברים עלו על הבימה וכולם פנו אל אלוהים בלשון זכר. כשנולד בן נערכה מסיבה אדירה לכבוד ברית המילה שלו; כשאחותו נולדה, נראתה עלייתו לתורה של אביה בשבת חיוורת לעומת החגיגה שנערכה לכבוד הבן. נשים יהודיות חשו מושפלות על ידי החוק שפסל אותן כעדות באולמות המשפט הרבני. הן מחו על כך שהחברה השמיצה נשים כשהחליטה שאינן יכולות להיות רבות. אם נשים עמדו לזכות בשוויון בכל מקום באמריקה, אזי בתי הכנסת האמריקניים והקהילה היהודית באמריקה צריכים גם הם לאמץ את השוויוניות - והיהודיות הפמיניסטיות יראו להם בדיוק איך צריך לעשות את זה.

הפמיניזם היהודי התעורר לצד האופוריה שאחזה ביהודי אמריקה בעקבות הניצחון שנחלה ישראל במלחמת ששת הימים. הוא התפרץ מתוך תרבות הנגד היהודית אמריקנית, וריאציה על התנועה האנטי-מסדית הגדולה ממנה, שהתעוררה בשנות השישים ושחבריה הפגינו נגד מלחמת וייטנאם ולמען זכויות אזרח. לתרבות הנגד היהודית אמריקנית היתה מטרה נוספת: התחדשות החיים היהודים-אמריקנים. בשנת 1969 חוללו סטודנטים פעילים מהומה במפגש השנתי של המועצה הארצית של הפדרציות וקרנות הסעד היהודיות שהתקיים בבוסטון כשתבעו מימון רב יותר לחינוך היהודי. באותה עת בבוסטון, בניו יורק ובמקומות נוספים התקבצו צעירים לקבוצות קטנות של תפילה ולימוד שנקראו “חבורות”, במטרה להוות אלטרנטיבה לצייה הרוחנית, ולבתי הכנסת הגרנדיוזיים והמנוכרים שאותם זכרו מילדותם וקצתם וקיעו אותם.⁷¹

הנשים הראשונות שהגיעו לפמיניזם היהודי בסוף שנות השישים ובראשית שנות השבעים נקראו בין שתי מגמות הפמיניזם שלהן הבטיח להן שוויון עם עמיתיהן הגברים במישור האינטלקטואלי, הכלכלי, החוקי, החברתי והפוליטי. אלא שהיהדות הציבה אותן במעמד נמוך מזה של הגברים בבתי הכנסת, בקהילות היהודיות ועל פי ההלכה. בעת שיהודים צעירים התנכרו ליהדותם, הפמיניסטיות הללו שאלו האם יכול העם היהודי להרשות לעצמו להתעלם ממחצית מחבריו ולהשפילם. אימוץ האתגר הפמיניסטי לחיק הפטריארכיה היהודית יכול, לטענתן, רק לחזק את העם היהודי. הנושא הזה היה בעל חשיבות עליונה לנשים הללו, שכן היהדות היתה ליבת ישותן. מחויבותן לחוקי היהדות, לטקסים, לשבת ולחגים הבדילה אותן מהפמיניסטיות היהודיות החילוניות, שעבורן היתה הזהות היהודית רק תו נוסף במסכת חייהן הכוללת. הן חלקו עם הפמיניסטיות החילוניות את התסכול שחשו בעקבות הדרה שחוו, פטורים שקיבלו ואפליה מגדרית מובהקת שהיו מנת חלקן. אלא שעבור הפמיניסטיות היהודיות התסכול נבע גם מחוסר גישה ללימוד טקסטים, מתפקידן השולי בפולחן הדתי, מהדרה מהמנהיגות הדתית ומעוול שמקורו באישויון בגירוש דתיים.⁷²

Betty Friedan, “Scary Doings in Mexico City (1975),” in *It Changed My Life*, 350. For a full discussion of this, see Antler, *Jewish Radical Feminism: Voices from the Women’s Liberation Movement* 70

Riv-Elle Prell, “Triumph, Accommodation, and Resistance: American Jewish Life from the End of World War II to the Six-Day War,” in *The Columbia History of Jews and Judaism in America*, ed. Marc Lee Raphael (New York: Columbia University Press, 2008), 114-141 71

Paula E. Hyman, “The Other Half: Women in the Jewish Tradition,” in *The Jewish Woman: New Perspectives*, ed. Elizabeth Koltun (New York: Schocken, 1976), 105-113. For another overview of this topic, see Pamela S. Nadell, “A Bright New Constellation: Feminism and American Judaism,” in *The Columbia History of Jews and Judaism in America*, 385-405 72

היהדות לא היתה הדת היחידה באמריקה שהתמודדה עם הביקורת הפמיניסטית. מראשיתו הקדיש הארגון הלאומי לנשים כוח משימה אדיר לעיסוק בנשים ובדת. כשהפמיניזם תבע שוויון לנשים בתוך הכנסיות שלהן, שוויון מגדרי בשפה ובפולחן וקץ להדרה בכל המדיניות והמנהגים, הוא סדק את חומות הדת האמריקנית. כוח המשימה של הארגון הלאומי לנשים יצא לדרך כאשר הכנסייה האפיסקופלית הצביעה על השאלה האם להסמיך נשים לכהונה, והופצו עצומות שקראו להסמכתן לכמורה של נשים גם בכנסייה הקתולית. הן קראו לתרגומים חדשים של התנ"ך ולהדגשת תפקידיהן של נשים. כוח המשימה של נשים ודת הוכיח ששוויון בכל דת, ללא קשר לאמונה, הוא מטרה פמיניסטית של שוויון זכויות.⁷³

כבר אז היו סימנים לנקודות ההשקה הראשונות בין הפמיניזם של הגל השני לבין יהדות אמריקה. "טיים" ו"ניוזוויק" דיווחו שתלמידת ההיברו יוניון קולג', סאלי ג' פריסקנד, מתכוננת להפוך ל"רבה סאלי".⁷⁴ ה"ניו יורק טיימס" גילה את הילדה אָבְּרָבְיָה, החזנית הראשונה בארצות הברית.⁷⁵ בשנת 1971 פרסמה רחל אדלר ב"דווקא", כתב עת של סטודנטים יהודים מתנועת תרבות הנגד, את מה שיהפוך לקלסיקה היהודית פמיניסטית: "היהודי שלא היה שם: ההלכה והאישה היהודייה".⁷⁶ שנה אחר כך הזמינה האספה הכללית של הפדרציות היהודיות את ג'קלין לוי, נשיאת מחלקת הנשים בקונגרס היהודי האמריקני, לשאת דברים על מעמדן של נשים בקהילה היהודית. כשדיברה על הייצוג הבלתי מספק של נשים בחיי הקהילה, הריעו לה הנשים בקהל הגברים, כך נזכרה בדיעבד, נראו מבולבלים לחלוטין.⁷⁷ על הרקע הזה צמחה הקבוצה של נשות היהדות הקונסרבטיבית "עזרת נשים".

מייסדותיה, מה"חבורה" הניו יורקית, היו מסורות בלב ונפש למסורת היהודית. אלא שבמקום אחר בחייהן, היו פעילות בתנועת נשים. מרת'ה אָקְלֶסְפֶּר השתתפה בקבוצה להעלאת המודעות; הסטודנטית פולה היימן סייעה בארגון שדולת נשים במחלקה להיסטוריה של אוניברסיטת קולומביה. ביחד עם שש נשים נוספות, כולל אשת החינוך דבורה וייסמן שעלתה לישראל בשנת 1972, ואליזבת קולטון שערכה את *The Jewish Woman: New Perspectives* (1976), אחד הספרים הראשונים שעסקו בפמיניזם יהודי, הן הקימו קבוצת לימוד, אחת מכמה ב"חבורה". מכיוון שהוטרו קשות מהעדפת גברים בלימוד תורה ובתפילה ביהדות, יצאו לחקור את הכוחות ההיסטוריים והחברתיים שעיצבו את תפקידיהן של נשים יהודיות. זמן קצר אחר כך הצטרפו לקבוצה נשים נוספות, בין היתר מי שתהיה לימים פרופסור לתלמוד בבית המדרש לרבנים באמריקה, ג'ודית האופטמן.⁷⁸

היה צורך באירוע אחד ויחיד כדי להפוך את הקבוצה הבלתי רשמית לכנופיה של מפגינות. כאשר מנהיגי תרבות הנגד היהודית התעקשו על כך שרק גברים ישתתפו בוועידה שאותה תכננו, התפוצצו נשות "עזרת נשים" מזעם. הן נטשו את השיחות הפרטיות שניהלו בין לבין עצמן ופנו ציבור. בינואר 1972 פרסמו נייר עמדה שכותרתו "נשים יהודיות קוראות לשינוי": "די לנו באפולוגטיקה. מספיק לנו מברוריה, מדבורה מאסתר ומאשת חיל". אז פירטו הנשים את תביעותיהם. נשים צריכות להיות חברות מלאות בבתי הכנסת שלהן, להיספר במניין, להשתתף באופן מלא בפולחן (לעלות לתורה, לקרוא בה, להוביל את התפילה), להתקבל כעדות בבית הדין הרבניים, יש להתיר להן ליזום גירושים, ללמוד בסמינרים רבניים ובסמינרים לחזנות, לשמש בתפקידי הנהגה בבית הכנסת ובקהילה היהודית, ולהיות מחויבות בקיום כל המצוות, ממש כמו גברים. "במשך 3,000 שנה, חצי מהעם היהודי הודר מהשתתפות מלאה בחיי הקהילה היהודית", כתבו. "אנו קוראות לשים קץ למעמדן הנחות של נשים ביהדות".⁷⁹

Ann Braude, "Faith, Feminism, and History," in *The Religious History of American Women: Reimagining the Past*, ed. Catherine A. Brekus (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007), 232-252 73

Rabbi Sally, 'Newsweek, 23 February 1970, 89; "Women at the Altar," *Time*, Nov. 2, 1970, 71ff" 74

Irving Spiegel, "A First in the States, a Woman Cantor," *New York Times*, May 30, 1971 75

Rachel Adler, "The Jew Who Wasn't There: Halakhah and the Jewish Woman" (*Davka*, summer 1971); repr. in *On Being a Jewish Feminist: A Reader*, ed. Susannah Heschel (New York: Schocken, 1983), 12-18 76

Ruth Abusch-Magder, "The First National Jewish Women's Conference: A Study of the Early Jewish Feminist Movement" (B.A. senior thesis, Barnard College, 1991), 13. Ruth Abusch-Magder Papers, P-841, Box 1, *American Jewish Historical Society*, Center for Jewish History 77

Alan Silverstein, "The Evolution of Ezrat Nashim," *Conservative Judaism* 30 (Fall 1975): 41-51 78

<https://jwa.org/media/jewish-women-call-for-change> accessed Dec. 10, 2017 79

דרישותיה של תנועת "עזרת נשים" נשמעו בקרב נשים וגברים יהודים אמריקנים שכבר נחשפו לגל השני של הפמיניזם. חברות התנועה הוצפו בבקשות להפיץ את המסרים שלהן באופן נרחב. הן דיברו בבתי כנסת, בארגונים קהילתיים, בקבוצות סטודנטים ועם העיתונות היהודית באמריקה. הן גם סייעו בתכנון קונגרס הנשים היהודיות הלאומי הראשון שהתקיים בעיר ניו יורק בפברואר 1973.

בקונגרס השתתפו יותר מ-500 נשים מכל רחבי ארצות הברית. האינטרסים והנושאים השונים שהעסיקו אותן חשפו את ריבוי הזרמים בפמיניזם היהודי. בדומה לפמיניזם האמריקני, שהפמיניזם היהודי היה חלק ממנו, גם הפמיניזם היהודי מגוון מאוד. הוא נשבר לאורך קווי הזרמים הדתיים וחושף את ההבדלים הפמיניסטיים והיהודיים. הוועידה הראשונה עסקה במה שניתן להגדירו כפמיניזם יהודי נוסח אמריקה: מעמדן של נשים בהלכה, בבית הכנסת, בחיים הקהילתיים, בחינוך היהודי ובמדינת ישראל. סדר היום כלל נושאים שיציתו יצירתיות פמיניסטית עצומה בשנים שיבואו לאחריהם - פיתוח טקסים חדשים לציון רגעים חשובים בחייהן של נשים שזכו להתעלמות במסורת היהודית, גילוי מודלים פמיניסטיים היסטוריים לחיקוי, בחינה מחדש של ההתייחסות אל אלוהים כאל גבר ושל מרכזיות הגבר בתפילה, יצירה של לימודי נשים יהודיות ופתיחת המרחב ללסביות.

בוועידה התכנסו הנשים לתפילת השבת. אלה מהן שמעולם לא עלו לתורה או לא קראו ממנה עשו זאת בעיניים דומעות, כשהן חוות רגע רוחני שכל גבר יהודי מגיל 13 זכאי לו, אבל הן, כנערות וכנשים, מעולם לא ציפו שיזכו לו בחייהן. ברגע, שהיה מדהים בתחילה, במניין שהתקיים במהלך ימות השבוע, התעטפה בטלית רחל אדלר, מי שתהיה לימים תיאולוגית, והניחה תפילין, ויתרה מזאת, אף לימדה אחרות לעשות זאת.⁸⁰

בין הדוברים היו גם מי שעתידות להיות ממאורות הפמיניזם היהודי. פולה היימן וג'ודית האופטמן יצגו את "עזרת נשים". לורה גלר, לין גוטליב, רבקה טרֶכְטֶנְבֶּרְג וסנדי אייזנברג סֶסוּ, שעתידות להיות חלק מהרבות הראשונות, הנחו את הדיונים. פֶּלוּ גרינברג, שתהיה בעתיד האם המייסדת של הפמיניזם האורתודוכסי נשאה את ההרצאה המרכזית - הגם שהמארגנים פנו במקור לזוג גרינברג כדי לבקש מבעלה, פרופסור אירווינג גרינברג, לעשות זאת. התיאולוגית ג'ודית פֶּלְסְקוֹב (אז גולדנברג) דיברה על סקסיזם במסורת היהודית. נערכו סדנאות שעסקו ביהודיות לסביות, נשואות, רווקות ועניות; בהתבגרות בצלה של השואה, ובהתבגרות כיהודיות. מושב שעסק בנשים בישראל חשף מיתוסים ומציאות, ופאנל של רבנים, כולם גברים כמובן, עסק בנשים ובהלכה.⁸¹

"אבל הכוכבות האמתיות של הערב", כתבה אחת המשתתפות, "היו חברות הקונגרס מניו יורק, בלה אבצוג ואליזבת הולצמן". נוכחותן הדגישה את המגוון של הפמיניסטיות היהודיות. נשים שומרות מצוות שהוטרו קשות מהאפליה המגדרית שקיימת ביהדות ניצבו לצד נשים שעבורן, עובדת היותן יהודיות היה רק היבט אחד בחייהן. אבצוג והולצמן, מנהיגות מובילות בגל השני של הפמיניזם, ציפו שהפמיניזם ישנה את החברה האמריקנית כולה. שינוי של היהדות היה עבורן תוצר לוואי משמח של מהפכה רחבה יותר. וכך ניצבה אבצוג לצד משתתפות הוועידה והצהירה: "היום אנו כותבות היסטוריה מסוג חדש. עובדת היותכן כאן היא ההיסטוריה של העתיד".⁸²

כשהוועידה הסתיימה, השיקו הנציגות כמה פרויקטים שמשקפים את השוני במטרותיהן. הן תכננו להעלות את המודעות וליצור קבוצות לימוד, לייסד שירות ייעוץ להפסקת הריון לנשים יהודיות ולהפיץ את הפמיניזם היהודי באמצעות לשכת דוברות ופרסומים שונים.⁸³ זמן קצר אחר כך זלגו הסוגיות שעלו שם ובפורומים ופרסומים אחרים כמו "לילית", המגזין הפמיניסטי היהודי הראשון שראה אור בשנת 1976 ומתפרסם עד היום על ידי העורכת המייסדת סוזן ויידמן שניידר, אל הנשים שפעלו בארגונים ההיסטוריים של נשים יהודיות.

Rachel Adler to author, email, May 6, 2005 80

The program is in Abusch-Magder, "The First National Jewish Women's Conference: A Study of the Early Jewish Feminist Movement," Appendix A 81

Shirley Frank, "Women: Writing the History of the Future," *Attah* (1973): 4-5 82

Shirley Frank, "Concrete Results Noted on Journals, Midwest Parley in Fall," *Attah* (1973): 5 83

מה היו תביעותיהן של הפמיניסטיות היהודיות באמריקה? עבור רבות מהן, היתה זו בראש ובראשונה תביעה לשינוי בתפקידיהן של נשים בבית הכנסת. עבור מי שמזוהות עם הזרמים הליברליים ביהדות ארצות הברית, עם התנועה הרפורמית ועם התנועה הקונסרבטיבית, התפרש הדבר כעיצוב מחדש של בית הכנסת כמוסד שוויוני. אבל קווי המתאר של העיצוב המחודש הזה היו שונים בכל אחד מזרמי היהדות והיו תלויים במזיגה הייחודית שהתקיימה בהם בין מסורת לשינוי.

ייתכן שיקשה על הישראלים להבין זאת, אבל באמריקה, שבה הדת היא ביטוי חשוב לזהות היהודית, ניתן בהחלט להיות "דתי" במובן היותו של האדם שומר תורה ומצוות, ובה בעת להיות חלק מהזרם הליברלי ביהדות אמריקה. רבנים וחברי קהילה ששומרים שבת וחוגגים את החגים היהודיים, מפרשים את הטקסטים העתיקים ומקיימים את טקסייהם בהתאם לתיאולוגיה של התנועה שהם חלק ממנה ובהתאם לאידאולוגיה שלה.

כיום היהדות הרפורמית היא התנועה הדתית היהודית הגדולה ביותר באמריקה. במהלך ההיסטוריה שלה היתה זו התנועה הפתוחה מכולן לקריאות לשינויים דתיים. בראשית המאה ה-20 התנגדו רוב מנהיגי התנועה הרפורמית לציונות, עמדה שהשתנתה כאשר גברו רדיפות היהודים מצד השלטון הנאצי. היהדות הרפורמית מכירה ביהדות מצדו של האב ומאפשרת לרבניה לערוך נישואי תערובת. בכמה מבתי הכנסת שלה קוראים בתורה, ללא שימוש בטעמי המקרא, בתפילה הנערכת בערב שבת, שמתחילה ב־20:00 בקיץ ובחורף, ולא מתקיימות בהם תפילות בבוקר שבת, אלא אם כן חוגגים במקום בר מצווה או בת מצווה.

היהדות האורתודוקסית מספקת כמובן ניגוד משלים ורב עוצמה. באמריקה היא משתרעת על ספקטרום רחב, מהזרם המרכזי של האורתודוקסיה המודרנית ועד לחרדים, אבל גם בזרמים הללו חלו שינויים. בעבר, משנות החמישים ועד לשנות השמונים ובכמה מקרים אפילו מאוחר יותר, אפשרו כמה קהילות אורתודוקסיות לנשים ולגברים לשבת יחדיו בבית הכנסת במהלך התפילה ובאירועים חברתיים היו ריקודים מעורבים עניין מקובל לחלוטין. עם זה, בעשורים האחרונים נעה האורתודוקסיה ימינה, בכל הנוגע למנהגים, גם אם כמה ממנהיגי חיפשו פשרות הלכתיות מותרות שירחיבו את תפקידיהן הדתיים של נשים והחלו להסמיך נשים לרבנות.⁸⁴

היהדות הקונסרבטיבית נמצאת בתוך, כשהיא חפצה בשימור המסורת שאיחדו יהודים מכל רחבי העולם ובה בעת היא חפצה באימוץ שינויים ברוח הזמן. כשבשנת 1973 התנועה הקונסרבטיבית החליטה לספור נשים במניין, התפרסמה הידיעה בעמוד הראשון של ה"ניו יורק טיימס".⁸⁵ תנועה דתית חשובה באמריקה צעדה צעד לעבר שוויון לנשים, ובעיר היהודית הגדולה ביותר בעולם, היתה זו חדשה של העמוד הראשון בעיתון.

הנקודה החשובה היא שבארצות הברית, שבה פירושה של הזהות היהודית הוא לעתים קרובות הדת היהודית, יהודים מאמינים הם "דתיים", אבל למונח יש משמעות אחרת מזו שיש לו בישראל. הרב או הרבה הרפורמיים שקוראים בתורה בבית הכנסת שלהם כליל שבת ולוקחים את משפחותיהם למוזיאון לאמנות בשבת אחרי הצהריים הם יהודים שומרי מצוות על פי המסורת הרפורמית. חברי קהילה קונסרבטיבים שמזמינים חברים לארוחה בערב שבת מדליקים את האורות ואת התנור וגם מכבים אותם, ונוהגים לבית הכנסת בבוקר שבת, גם הם "דתיים" על פי הפירושים שמעניקה התנועה שלהם להלכה היהודית.

רפורמיות וקונסרבטיביות שחשו התערורות פמיניסטיות והכירו באפליה המגדרית בבית הכנסת, דרשו שינוי. כתוצאה מכך השתנו הקהילות שלהם. בכמה מהן, נשים מתפללות כשכיפה לראשן והן עוטות טלית ואפילו מניחות תפילין. נשים מבוגרות, שלמדו עברית ושולטות במיומנויות התפילה, חוגגות את בת המצווה שנמנעה מהן כנערות. נשים קוראות בתורה, מובילות חלקים רבים בתפילה, יושבות על הבימה כנשיאות בית הכנסת, ובמה שנראה השינוי הדרמטי ביותר, כמה מהן היו לרבנות.

ההיסטוריה של תביעתן של נשים להיסמך לרבנות מגיעה עד לשלהי המאה ה-19, בעת שהוויכוח על זכותה של אישה להיסמך לרבנות היה חלק מוויכוח רחב יותר שהתנהל באמריקה על אודות הנגשת כל המקצועות הנלמדים לנשים. אם נשים רצו להיות

Adam S. Ferziger, *Beyond Sectarianism: The Realignment of American Orthodox Judaism* (Detroit: Wayne State University Press, 2015), chs. 5 and 9 84

Irving Spiegel, "Conservative Jews Vote for Women in Minyan," *New York Times*, Sept. 11 1973, 1 85

הפאות, עורכות דין ושרות, מדוע שלא ירצו להיות גם רבות? אלא שלמרות סדרה של אתגרים שהוצבו ודיונים שהתנהלו במשך כמעט מאה שנה, הפמיניזם של הגל השני היה צריך להתנגש ביהדות האמריקנית כדי לאפשר את סמיכתן של נשים לרבנות. הנשים הראשונות הוסמכו לרבנות בשנת 1972 ביהדות הרפורמית, בשנת 1974 ביהדות הרקונסטרוקטיבית ובשנת 1985 ביהדות הקונסרבטיבית.⁸⁶

מכיוון שמאות נשים הוסמכו לרבנות הן העלו את סדר היום הפמיניסטי לחייהם של יהודי ארצות הברית. המפתח להבנת השאלה, כיצד זה רבים מהחידושים שנובעים מהמפגש עם הפמיניזם התקבלו לזרם המרכזי במהירות רבה כל כך, נמצא בידיהן. נראותן של הרבות הללו על הבימה, כתביהן ונוכחותן בקהילות שלהן העניקו להן השפעה אדירה. מכיוון שניצבו בחזית הפמיניסטית, היו לעתים קרובות הנשים שהוסמכו לרבנות, הראשונות שאימצו את השינויים המהפכניים של הפמיניזם.

הודות לתואר שבו נשאו והודות למעמדן, הן הביאו את הפמיניזם הביתה ליהדות ארצות הברית. לאחר שפגשו ברבות הפמיניסטיות בכיתות הלימוד, על הבימה, בארוחות השבת ולעתים קרובות ברגעים המרגשים ביותר בחייהם - כאשר נישאו, חגגו הולדת תינוק או חגיגות בני מצווה, והתאבלו על המתים - נערים ונערות, גברים ונשים נפגשו ביהדות ששונתה על ידי הפמיניזם. הנשים שהוסמכו לרבנות הניחו את הגשרים שהובילו את מבקריה הפמיניסטיים של היהדות לתוך בתיהם של היהודים האמריקנים בני זמננו, לבתי הכנסת שלהם ולקהילתיהם. יחדיו העבירו את סדר היום הפמיניסטי ליהודיות וליהודים אמריקניים.⁸⁷

אחד הסימנים של המהפכה הפמיניסטית הוא המצאתם של טקסים. מכיוון שהפמיניסטיות מתחו ביקורת על היהדות, הן הבינו, שאף על פי שהיהדות משופעת בברכות ובטקסים, רק מעטים מהם עסקו בציון רגעי השינוי בחיי נשים. פמיניסטיות חפצו לחבר בין היהדות לבין האירועים, קטנים כגדולים, שעוסקים בליבת החוויה הנשית ולעתים קרובות הם קשורים קשר הדוק לגוף האישה ולמחזור חייה.

לא מפתיע אם כן, שאחת ההמצאות הטקסיות הראשונות התמקדו בך הנוולד, בתגובה לשוני בין מנהגי הקבלה לקהילה שנערכו לבנים לבין אלה שנערכו לבנות. בשנת 1973 פרסם *Response*, כתב עת נוסף שיצא לאור על ידי שירות הידיעות היהודי לסטודנטים, את טקסי הבריתה הראשונים שנערכו לבנות.⁸⁸ עוד רבים אחרים יבואו בעקבותיהם.

בזירת היצירתיות הפולחנית, ברגע שהרבות של התנועות הליברליות, הבינו עד מה מאוד זעיר שטח המפגש בין המסורת שאותה למדו לבין צרכיהן הרוחניים, הן לקחו את העניינים לידיהן. הן יצרו מערך מדהים של תפילות, קטעי קריאה וטקסים לכל אותם רגעים בחייהם, ובמיוחד בחייהן של נשים, שהמסורת היהודית התעלמה מהם. הרבות הללו פרסמו תפילות וטקסים שהתאימו להתאהבות הראשונה ולהתנסות הראשונה במין, לגילוי שתוצאות הביופסיה שבו ללא ממצא פתולוגי, לכך שהפכת לסבא או לסבתא, לבישול מתכוני סבתא ואפילו לגילוי הפמיניזם היהודי. יש תפילות המיועדות להליכה למקווה, תפילות מיוחדות לימים שבהם הזוג חפץ בהתעברות, תפילות המיועדות לחודש הראשון להריון, לכניסה לחודש התשיעי, לתחילת הלידה, ללידה בניתוח קיסרי ולהנקה הראשונה. התפילות החדשות תומכות במי שסובלים מעקרות, במי שנוולד להם תינוק מת, במי שחפצים בהתערבות רפואית ובאלה שפונים לאימוץ. תפילות מציינות את תחילתו של המחזור הנשי ואת סיומו עם גיל המעבר, מציעות ניחומים אחרי אונס, מחזקות את מי שנותר רווק, ומכירות בגירושים.⁸⁹ היצירתיות יוצאת הדופן הזאת רומזת על כך, שהניסוי הרוחני הפמיניסטי לא זנח שום אירוע או ציון דרך אישי במחזור חיי האישה.

הפמיניסטיות ביקשו לקדש לא רק את הפרטי, אלא פנו גם לטקסים ולחגיגות ציבוריות, כשהן יוצרות הזדמנויות חדשות לרוחניות קהילתית. הן הפכו את ראש חודש לחג נשי, כשהן ממציאות טקסים המתבססים על הדמיון בין המחזור החודשי הנשי לבין

This story is told in detail in Nadell, *Women Who Would Be Rabbis* 86

This is discussed more fully in Pamela S. Nadell, "Bridges to 'a Judaism Transformed by Women's Wisdom'," in *Women Remaking American Judaism*, ed. Riv-Ellen Prell (Detroit: Wayne State University Press, 2007), 211-228 87

Sandy Eisenberg Sasso, "B'rit B'not Israel: Observations on Women and Reconstructionism," *Response: A Contemporary Jewish Review* 8(2) (Summer 1973): 101-105 88

See, e.g.: Debra Orenstein, *Lifecycles: Jewish Women on Life Passages and Personal Milestones*, vol. 1 (Woodstock, VT: Jewish Lights, 1998); Nina Beth Cardin, ed., *Out of the Depths I Call to You: A Book of Prayers for the Married Jewish Woman* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1991) 89

מחזור הירח, כמו גם בין כסה לעשור, גאות לשפל.⁹⁰ הן חידשו את מנהג הטבילה במקווה, והפכו אותו למקום שבו יכולות נשים לחגוג את חגיגות ראש חודש, לציין אירוע בעל חשיבות או להביא משבר לקצו. הפמיניסטיות פיתחו טקסים ציבוריים כדי לחלוק כבוד למי שהגיעה לגיל 60, גיל הבינה. כמה מהן יצרו קבוצות של רוחניות פמיניסטית. מפגשיהן וההתכנסויות שערכו במהלך השנים הציגו מרחבים להמצאת פולחנים וליצירה ליטורגית.

סדר הנשים היה לנפוץ ביותר מבין כל החידושים הרוחניים של הפמיניזם הקהילתי. סדר הנשים הראשון התקיים בניו יורק בשנת 1976. בכל שנה היו המייסדות ואורחותיהן, אוסף של דמויות מפתח פמיניסטיות, כמו אבצוג, קוטיין פוגרבין וצ'סלר, מתכנסות יחדיו. לאחר שכתוב ההגדה, עוסק סדר הנשים לא רק בחז"ל, אלא גם בנשים חכמות. שאלותיהם של ארבעת הבנים הוחלפו בשאלותיהן של ארבע הבנות. הן שואלות: "מדוע היו ארבע האמהות מרות נפש הלילה הזה?", והן עונות: "מכיוון שהן שהגישו את האוכל, אבל לא הנחו את הסדר. הן קראו על אבותיהן, אבל לא על אמותיהן". הסיפור מביא את סיפורן של האמהות, מעניק למרים את מקומה הראוי ומזכיר נשים מההיסטוריה היהודית שהפכו למודלים לחיקוי לפמיניסטיות בנות זמננו.⁹¹ עם תום המאה ה-20, צצו סדרי נשים בקהילות היהודיות בכל רחבי ארצות הברית.

באופן בלתי מפתיע, גם ליהדות האורתודוקסית יש נבחרות פמיניסטיות משל עצמה. לא רק שהאם הרוחנית של הפמיניזם בעולם האורתודוקסי בלו גרינברג נשאה את נאום הפתיחה בוועידה הפמיניסטית היהודית הראשונה, אלא שהיא גם הובילה את האתגר שהפמיניזם הניח לפתחה של האורתודוקסיה. כבר באמצע שנות השמונים, העיזה גרינברג, מחברת הספר *On Women and Judaism: A View from Tradition* לשאול "האם יהיו בעתיד רבות אורתודוקסיות?"⁹² בנבאה את מסלול ההסמכה שלהן, ראתה שבהתחשב בכך שמסודות להשכלה גבוהה לנשים לרבנות כבר החלו להופיע, הדרך לסמכות נשית אורתודוקסית כבר נסללה. היתה זו רק שאלה של זמן עד שקבוצה קטנה של רבנים אורתודוקסים יפנו עורף לאיסור שהטילו עמיתיהם ויסמיכו כמה מאותן נשים אדוקות ומלומדות שסיימו ללמוד באותם מוסדות.⁹² כיום, יהיה התואר אשר יהיה - רבה, מהר"ת, רבנית ואפילו רב - הדור הראשון לנשים אורתודוקסיות שהוסכמו לרבנות, הן בארצות הברית והן בישראל, הטיף, לימד והוביל.⁹³

סימנים נוספים להשפעתו של הפמיניזם על היהדות האורתודוקסית עלו וצפו. הורים אורתודוקסים חגגו טקסי בת מצווה לבנותיהם. מהפכת הלימוד לבנות אורתודוקסיות אמריקניות כוללת שנת לימודים שהתקיימה לאחר הלימודים התיכוניים במדרשות בישראל. נשים אורתודוקסיות שמתכנסות בקבוצות תפילה לנשים בלבד ממלאות תפקידים פולחניים שהן מודרות מהם כשהגברים נוכחים.

גרינברג העלתה את הטענה המפורסמת שעל פיה "כשיש רצון רבני, תימצא דרך הלכתית", וציפתה שרבנים יפתרו את מצוקתן של עגונות ושל מסורכות גט, שכבולות לנישואים שכבר אינם תקפים. בשנת 1997 סייעה בארגון הוועידה הבינלאומית הראשונה שעסקה בפמיניזם ובאורתודוקסיה, וכך בא לעולם הארגון הפמיניסטי אורתודוקסי.⁹⁴ בוועידה התשיעית שהתקיימה בינואר 2017 השתתפו יותר מאלף נשים מישראל ומאוצות הברית. נאום הפתיחה "מחזון למציאות: רבות אורתודוקסיות, והאישה שגרמה לו לקרום עור וגידים", הוקדש לבלו גרינברג.⁹⁵ פאנלים וסדנאות עסקו בנושאים שהם חלק מהאג'נדה האורתודוקסית פמיניסטית

For Rosh Hodesh readings, see Penina V. Adelman, *Miriam's Well: Rituals for Jewish Women around the Year* (New York: Biblio Press, 1990) 90

E. M. Broner, *The Telling* (San Francisco: HarperSan Francisco, 1993). The film *Miriam's Daughters Now* (New York: Center for Visual History, 1986) shows a feminist seder 91

Blu Greenberg, "Will There Be Orthodox Women Rabbis?" *Judaism* 33(1) (Winter 1984): 23-33 92

Pamela S. Nadell, "Rabbi, Rabba, Maharat, Rabbanit: For Orthodox Jewish Women, What's in a Title?" *Sightings* (Jan. 28, 2016). <https://divinity.uchicago.edu/sightings/rabbi-rabba-maharat-rabbanit-orthodox-jewish-women-whats-title> 93

Shuly Rubin Schwartz, "Ambassadors without Portfolio?: The Religious Leadership of Rebbetzins in Late-Twentieth-Century American Jewish Life," in Nadell and Sarna, *Women and American Judaism*, 235-267 94

<http://jbstv.org/2017/02/jofa-2017-opening-plenary-blu-greenberg-honored/>, accessed Dec. 10, 2017 95

כבר זמן רב, כמו לדוגמה, משבר העגונות ונשות הכותל, וגם בנושאים חדשים יותר, כמו נשים המשיבות תשובות הלכתיות, העצמת נשים חסידיות, אמהות שלא נישאו מעולם וטרנסג'נדרים.⁹⁶

הרכב נוסף של הפמיניזם היהודי באמריקה מדגיש יצירות חשובות בתיאולוגיה הפמיניסטית היהודית: ספרה של ג'ודית פלסקוב, *Standing Again at Sinai*, ספרה של רחל אדלר "פמיניזם יהודי: תיאולוגיה ומוסר" ו-*Expanding the Palace of Torah* ספרה של תמר רוס, שגדלה בדטרואיט בטרם עלתה לישראל.⁹⁷ כולן מבקרות את מרכז מקומו של הגבר ביהדות, את השתקת הקולות הנשיים והתעלמות מהפרספקטיבות הנשיות, ומחפשות בתוך המסורת היהודית דרכים שיעלו בקנה אחד עם הדת ועם חוקיה כדי לתקן את עוולות הדרתן של הנשים. החיבור הזה הושלם על ידי ליטורגיקניות פמיניסטיות כמו מרסיה פאלק, שתפילותיה מהללות את אלוהים הן בלשון נקבה והן בלשון זכר, על פי החלוקה המגדרית בעברית, ובגרסתם האנגלית, שפה שאין בה הבדלים מגדריים, הן מהללות את רוח העולם ואת מקור החיים.⁹⁸

בוועידה הבין-לאומית לנשים יהודיות ב-1973, הרהרה אחת הנשים בקול רם: "יש לנו רעיונות, יש לנו פוטנציאל לעשות היסטוריה ספציפית כנשים יהודיות, אבל אנו זקוקות לספרי לימוד, לצידוד ולמומחיות הטכנית הבסיסית, שבאמצעותם נחקור את עברנו וניצור את עתידנו."⁹⁹ כאשר הופיעו באקדמיה לימודי נשים ומגדר, החל הדור הראשון של חוקרות בתחום הפמיניזם היהודי לעסוק בנושא ולכתוב על אודותיו. הן תרמו תרומה חשובה לחקר המקרא, היהדות הרבנית, ההיסטוריה, הסוציולוגיה, האנתרופולוגיה והספרות.¹⁰⁰ בעקבות פרסום האנציקלופדיה בת שני הכרכים על ההיסטוריה של הנשים היהודיות באמריקה הופיעה האנציקלופדיה ההיסטורית של הנשים היהודיות בכל רחבי העולם, ולאחריה גם אתר מרשתת מצוין, הארכיב של הנשים היהודיות (jwa.org) - שמגיש את שתי האנציקלופדיות לקוראים - ומעביר את רוחב היריעה.¹⁰¹

המלומדים אינם הכותבים היחידים ששואבים את השראתם מהפמיניזם היהודי. ב-*The Women's Torah Commentary* רבות מכל הזרמים מערבות נשים כמעט בכל אחת מ-54 פרשיות השבוע. הן כותבות על אודות דמויות נשיות שנתרו אנונימיות בטקסט כמו למשל נעמה, אשת נוח, ומשתמשות בחוקי הכשרות כפלטפורמה להערות על נשים יהודיות שמבשלות מאכלי חג, וכדי

96 JOFA: *Jewish Orthodox Feminist Alliance, Chart Your Course Program Book* (New York: January 14-15, 2017)

97 Judith Plaskow, *Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective* (San Francisco: Harper & Row, 1990); Rachel Adler, *Engendering Judaism: An Inclusive Theology and Ethics* (Boston: Beacon Press, 1998); Tamar Ross, *Expanding the Palace of Torah: Orthodoxy and Feminism* (Hanover, NH: Brandeis University Press, 2004); Rochelle Furstenberg, "Profile: Tamar Ross," *Hadassah Magazine* (August/September 2008), <http://www.hadassahmagazine.org/2008/08/02/profile-tamar-ross/>, accessed Dec. 10, 2017

98 Marcia Falk, *The Book of Blessings* (Boston: Beacon Press, 1999)

99 Frank, "Women: Writing the History of the Future"

100 Here are just a few titles: In Bible, Tikva Frymer-Kensky's *Reading the Women of the Bible: A New Interpretation of Their Stories* (New York: Schocken, 2002) and Tamara Cohn Eskanazi and Andrea L. Weiss's *The Torah: A Woman's Commentary* (New York: Schocken, 2008); in rabbinics, Judith Hauptman's *Rereading the Rabbis: A Woman's Voice* (Boulder: Westview Press, 1997); in philosophy, Hava Tirosh-Samuels' *Women and Gender in Jewish Philosophy, Jewish Literature and Culture* (Bloomington: Indiana University Press, 2004); in history, Joyce Antler, *The Journey Home: How Jewish Women Shaped Modern America* (New York: Schocken Books, 1997); in sociology, Sylvia Barack Fishman's *A Breath of Life: Feminism in the American Jewish Community* (New York: Free Press, 1993); in anthropology, Susan Starr Sered's *Women as Ritual Experts: The Religious Lives of Elderly Jewish Women in Jerusalem* (New York: Oxford University Press, 1993); and in Jewish literature, Naomi B. Sokoloff, Anne Lapidus Lerner, and Anita Norich's *Gender and Text in Modern Hebrew and Yiddish Literature* (New York: Jewish Theological Seminary of America, 1992)

101 Paula Hyman and Deborah Dash Moore, eds., *Jewish Women in America: An Historical Encyclopedia*, 2 vols. (New York: Routledge, 1997); *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia* (Jerusalem: Shalvi Publishing, 2006)

לעסוק באנורקסיה.¹⁰² היצירתיות הזאת כוללת סיפורים ורומאנים שהם ממש מדרשים, כמו רב המכר של אניטה דיאמנט "האוהל האדום". בספר הזה מתארת דיאמנט את דינה בת יעקב לוחשת את סיפוריהן של נשות אביה. בכל חודש, בזמן המחזור החודשי, היו עוברות לאוהל האדום שבו חלקו סודות וסיפרו אותם לדינה, היחידה ששרדה מכל בנותיה.¹⁰³ ספרות פמיניסטית רצינית שואבת גם הן מהמסורת היהודית, כפי שעשתה לדוגמה סינתיה אוזיק ב־*The Puttermesser Papers*. הגיבורה שלה, רות פאטרמסר, יוצרת גולם ממין נקבה שתסייע לה להיבחר לראשות עיריית ניו יורק. ביקורתן הפמיניסטית של ספרות צעירות חריפה עוד יותר אפילו. אוסף המאמרים של דנה רוטנברג *Yentl's Revenge: The Next Wave of Jewish Feminism* מדבר על דור חדש שהביקורת הפמיניסטית שלו מתמקדת בסוגיות של צדק גזעי וכלכלי, צדק סביבתי וצדק ביחסים בין־לאומיים.

הפמיניזם היהודי שינה גם את הנישואים ואת המשפחה היהודית. המסורת היהודית חוגגת את שניהם. שנו רבותינו: "כל אדם שאין לו אישה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה."¹⁰⁴ וכן: "כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים."¹⁰⁵ מחלוקת התגלעה בין הפמיניסטיות היהודיות לבין חברות התנועה לשחרור האישה על האופן שבו מתארות האחרונות את המשפחה הגרעינית כמקור הדיכוי הנשי וההתקפות החריפות שהתקיפו אותה. הוועידה הלאומית הראשונה לנשים יהודיות הבחינה בסדר היום של התנועה לשחרור האישה כאשר אחת הדוברות קראה להעברת האחריות לגידול הילדים "מהאם היהודייה, למעון היום, כמו בקיבוץ."¹⁰⁶ ואף על פי כן, רוב הפמיניסטיות היהודיות המשיכו לתמוך בחשיבותם של הנישואים ושל המשפחה.¹⁰⁷

ולמרות זאת, בראשית המאה ה־21, המשפחות היהודיות באמריקה הושפעו מהשינויים שהצית הפמיניזם ומהשינויים בחברה האמריקנית הפוסט־תעשייתית. סקירות שנעשו לאחרונה מדווחות שרק כחצי מיהודי ארצות הברית נשואים כיום, ושלכרבע מהנשים היהודיות בגילאי 40-45, הגיל שבו מסיימות נשים ללדת את ילדיהן, אין ילדים.¹⁰⁸ במאה ה־21 מתקיים בארצות הברית מגוון רחב של משפחות יהודיות, וביניהן גם משפחות לסביות.

בוועידה שהתקיימה בשנת 1973, הגם שהתקיימה בה סדנה שעסקה באישה היהודית הגאה, הלסביות מחו על הדרתן.¹⁰⁹ בשנת 1982 היה ספרה של אוולין טורקן בק *Nice Jewish Girls: A Lesbian Anthology* הספר היחיד שחשף את הדיכוטומיה המכאיבה שאתה מתמודדות הנשים הללו: כלסביות הן דמויות שוליות בעולם היהודי, אך בקהילות הלסביות יהדותן היא בלתי נראית. בספר *Lesbian Rabbis: The First Generation* המחברות כותבות על ההשלכות הנובעות מגילוי נטייתן המינית למוריהן ולחברי הקהילה שלהן ועל הבחירה האם להגביל את הקריירות שלהן לעמידה בראש אחד מבתי הכנסת הרבים המיועדים להומואים או ללסביות שצצו לאחרונה. הסרט "לפניך ברעדה" שיצא לאקרנים בשנת 2001 מתאר את הייאוש שהיה מנת חלקם של הומואים ולסביות אורתודוכסים שקהילותיהם דחו אותם.¹¹⁰ כשהן עומדות על זכותן להיצמד למסורת היהודית, עמדו לסביות יהודיות מתחת לחופה כשנישאו.¹¹¹

Elyse Goldstein, ed., *The Women's Torah Commentary: New Insights from Women Rabbis on the 54 Weekly Torah Portions* (Woodstock, VT: Jewish Lights, 2000)

Anita Diamant, *The Red Tent* (New York: St. Martin's Press, 1997). *The Red Tent* has been sold millions of copies and been translated into twenty-eight languages. http://www.jwa.org/this_week/week40.html

104 יבמות סג, ב

105 שם סג, ב

106 Frank, "Women: Writing the History of the Future"

107 Paula Hyman, "Jewish Feminism Faces the American Women's Movement: Convergence and Divergence," in Pamela S. Nadell, ed., *American Jewish Women's History: A Reader* (New York: New York University Press, 2003), 297-312

108 Pew Research Foundation, "A Portrait of Jewish Americans," (2013), ch. 1. "The National Jewish Population Survey, 2000-01: Strength, Challenge, and Diversity in the American Jewish Population," (New York: United Jewish Communities, 2003)

109 Frank, "Women: Writing the History of the Future"

110 Sandi Simcha DuBowski, dir. *Trembling before G-D*, New Yorker Video, 2001

111 Joe Berkofsky, "San Francisco Simchas?: Gay Jews among Those Lining up to Wed, Seek 'Equal Rights,'" *Deep South Jewish Voice* 14(4) (2004): 39, 42

אחד הטקסים הפמיניסטיים החדשניים המוכרים ביותר הוא הוספת תפוז לקערת הסדר, מנהג שהנהיגה המלומדת סוסנה השל, העורכת של *On Being a Jewish Feminist*. בראשית שנות השבעים נאמר לה שלא תוכל להיסמך לרבנות בבית המדרש לרבנים באמריקה, אף על פי שאביה היה הפרופסור החשוב בבית המדרש, אברהם יהושע השל. רבים סבורים שהתפוז קשור לאפיזודה הזאת. על פי המסופר, אדם, שהפעיל את סמכותו לסלק את המלומדת הפמיניסטית, אמר לה, שאישה שייכת לבימה כפי שתפוז שייך לקערת הסדר. למעשה, השל הוסיפה את התפוז כסימן לסולידריות עם לסביות והומואים יהודים. השינוי שחל במקורו של הסיפור הוא עדות נוספת להיותם של ההומואים והלסביות בלתי נראים.¹¹²

פמיניזם יהודי השפיע גם על אינספור רשתות של שדלנות לאומית ומקומית, סוכנויות רווחה וסוכנויות קהילתיות כמו איפא"ק, כמו הוועד היהודי-אמריקני, ארגון בני ברית, הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה והמרכזים היהודים הקהילתיים. ההאשמה שהטיחה ג'קלין לוין באספה הכללית של הפדרציות היהודיות בשנת 1972 הדהדה: "נשים מצהירות, בקול רם וצלול, שלא יהיו עוד אזרחיות סוג ב'". היא תבעה מהקהילה היהודית להרחיב את שורות המנהיגות שלה ולאפשר לנשים לכהן במשרות מעבר לאלה שבהן החזיקו בארגוני נשים כמו הדסה.¹¹³

כתוצאה מכך חל שינוי בכמה מהארגונים הקהילתיים היהודיים. הקונגרס היהודי-אמריקני פירק את מחלקת הנשים הנפרדת שפעלה בו זמן רב, למען שילוב בין המינים. אחרים, כמו ארגון בני ברית, היה עד לפרישת מחלקת הנשים שלו והפיכתה לארגון Jewish Women International במקום להתמודד עם מיזוג בארגון. בראשית המאה ה-21, המשיכו אגודות הנשים היהודיות, שנוסדו יותר ממאה שנה קודם לכן, כמו אחוות בית הכנסת והדסה, להציע לנשים הזדמנויות עשירות ומגוונות לעבודה בהתנדבות ולעבודה מקצועית. אלא שסדרי המדיניות שלהן - הכשרת נשים להוביל טקסים דתיים, לצד שדלנות שתביא סוף לאלמות נגד נשים - הציגו את הפמיניזם שלהן.

מחוץ לארגוני הנשים, נבחנה התקדמותן של נשים בקידום בתור מנהיגות יהודיות מתנדבות ומקצועיות. מחקר משנת 2005 שנערך ב"מעין" - תכנית של נשים יהודיות - הגיע למסקנה שארגונים יהודיים עדיין מגבילים את גישתן של נשים לעמדות בכירות בכל מקום למעשה. למרות שינוי מצטבר, עדיין היתה תקרת זכוכית במוסדות היהודיים - בבית הכנסת, בנציגויות הקהילתיות ובבתי הספר.¹¹⁴

הפמיניסטיות אולי חשו אכזבה מהכישלון שנחלו בניסיון לשנות את הקהילה היהודית על פי החזון שראו לנגד עיניהן כשהפמיניזם היהודי בא לעולם, אבל הן גם הוטרדו קשות והזדעזעו מאוד מהאנטישמיות המשתוללת בתנועת הנשים.

פמיניסטיות נוצריות האשימו את היהדות בהמצאת הפרטריארכיה, מקור הדיכוי של הנשים. הן דמינו שלפני הופעת התרבות העברית העתיקה, מלכה ישות אלילית נשית במלוא תהילתה המטריאכלית. הן טענו שישו רצה להשיב את השוויון בין המינים על כנו אבל ניסיונו סוכל על ידי השפעות פטריאכליות יהודיות מתמשכות. הבדיות הדתיות הללו מנציחות אנטישמיות נוצרית במסווה פמיניסטי. אבל האנטישמיות של תנועת הנשים הבין-לאומית הדהימה את אלה שסברו שסולידריות פמיניסטית חובקת עולם תמחק את אפלייתן כיהודיות.

Susannah Heschel, *The Origin of the Orange on the Seder Plate* (Miriam's Cup, 2001, accessed Dec. 10, 2017); 112 http://www.miriamscup.com/Heschel_orange.htm

Jacqueline Levine, "The Changing Role of Women in the Jewish Community, 1972," in. Jacob Rader Marcus, ed., *The American Jewish Woman: A Documentary History* (New York: Ktav, 1981), 902-907 113

Tamara Cohen, Jill Hammer, and Rona Shapiro, *Listen to Her Voice: The Ma'yan Report; Assessing the Experiences of Women in the Jewish Community and Their Relationship to Feminism* (New York, 2005) 114

פמיניסטיות יהודיות חשובות גילו, הרבה לפני שלינדה סרסור התפרצה לזירה, שתנועת הנשים לא הכירה בזהות היהודית כבקטגוריה נפרדת, אף על פי שאימצה קבוצות זהות רבות אחרות - אתניות, לאומיות, דתיות ומיניות. לא זו בלבד שמחקה את היהדות כקטגוריה, אלא שתנועת הנשים הבין־לאומית גם הפיצה אנטישמיות זועמת ואנטי־ציונות ארסית. ההתקפות הפוליטיות על ישראל בוועידות הנשים הבין־לאומית של האו"ם גילו עד כמה עמוקה האנטישמיות הזאת. אחת המשתתפות שהיתה נוכחות במפגש בקופנהגן סיפרה: "שמעתי אנשים שאמרו שמכיוון שגלוריה סטיינמ, בטי פרידן ובלה אבצוג יהודיות כולן, הן מוציאות שם רע לתנועת הנשים האמריקניות. שמעתי שאומרים: 'יהודי טוב זה יהודי מת'. שמעתי שאומרים: 'הדרך היחידה לפטור את העולם מהציוניות היא להרוג את כל היהודים'".¹¹⁵ כשהן מזועזעות מהגילוי הזה, של אנטישמיות לא מרוסנת ובלתי רציונלית, העריכו מחדש כמה פמיניסטיות יהודיות אמריקניות את זיקתן ליהדות, ועשו זאת גם בעת שניסו לכפות על תנועת הנשים להתנער מהרגשות האנטי־יהודיים שנמצאים בליבתה.

האנטישמיות שהופגנה בוועידת הנשים הבין־לאומית של האו"ם הפכה את בטי פרידן לציונית, והכריחה אותה ואת המשלחת האמריקנית להתארגן כדי להשיב מלחמה שעררה. הן הצליחו בוועידה שהתקיימה בניירובי בשנת 1985, כאשר כל אזכורי הציונות נמחקו מהמסמך הסופי. אותן התפרצויות אנטי־ציוניות הן שהניעו את לטי קוטין פוגרבין לחשוף "אנטישמיות בתנועת הנשים" בגיליון יוני 1982 של כתב העת Ms. כששמע תיאודור הרצל בזמן משפט דרייפוס "מוות ליהודים" הוא הפך לציוני. כששמעה ההצהרה "ציונות היא גזענות" הנשים שזנחו את היהדות בגלל הסקסיזם שלה, שבו אליה. קוטין פוגרבין לא היתה היהודייה והפמיניסטית היחידה שחוותה על בשרה את הפרדוקס של אנטישמיות שמחזקת את זהותה היהודית.¹¹⁶

השפעת הפמיניזם ניכרת בכל מקום שבו נביט. כהיסטוריונית אמריקנית אני טוענת, שייתכן שזוהי התנועה החשובה ביותר באמריקה בחמישים השנים האחרונות. היא השפיעה על כל משפחה, אם לא על כל אמריקני. בדומה לזאת, קשה לדמין את חייהם של היהודים בארצות הברית כיום, ללא החותם שהטביעו בהם הסממנים הפמיניסטיים. השפעת הפמיניזם ניכרת מעל לדוכנים שמעליהם מטיפות רבות ובספסלים שעליהם מתפללים יהודים לאלוהי אברהם, יצחק ויעקב, שרה, רבקה, לאה ורחל. היא נראית לעין בכיתות שבהן בנות לומדות תלמוד ובכתים שאליהם מזמינים זוגות בני משפחה וחברים כדי לחגוג את הולדתה של תינוקת ואת צירופה לקהילה. היא נוכחת בחדרי ישיבות במרכזים קהילתיים בכל פעם שבהם מנהיגים מחפשים בכונה נשים כדי לצרפן, בכיתות קולג' שבהם מלומדות פמיניסטיות מלמדות לימודי יהדות, ובתוכניות הלימודים במעונות היום של המרכזים של הקהילה היהודית.

כוכבות התנועה הוצגו בווישינגטון בסתיו 2004 במסגרת חגיגות 350 שנה לפעילותן של נשים יהודיות באמריקה. כל 22 הנשים שזכו לכבוד באותו ערב ניהלו חיים וקרירות שקשה היה להעלותם על הדעת לפני הגל השני של הפמיניזם. מייסדות הפמיניזם היהודי היו שם: בלו גרינברג, כמובן, וכן הרבה סאלי פריסנד, האישה האמריקנית הראשונה שהוסמכה לרבנות, והפזמונאית דבי פרידמן, שההילולה שחיברה לריקוד מרים עם תופי מרים, היתה לחלק בלתי נפרד מסדר הנשים, ושלחניה אומצו על ידי יהודים בכל רחבי העולם, כולל בישראל. היו שם מנהיגות קהילתיות כמו שושנה קרדין, שהרשימה הארוכה של דברים שבהם היתה חלוצה, כוללת גם את היותה האישה הראשונה שעמדה בראש ועידת הנשיאים של הארגונים היהודיים העיקריים באמריקה. דבורה ליפסטדט, פרופסור ללימודי היהדות זכתה לכבוד הודות לניצחון שנחלה בבית משפט בריטי על מכחיש השואה דייוויד אירווינג וגם הודות לפמיניזם שלה, כפי שהתבטא במאמר ששמו "And Deborah Made Ten" ("ודבורה השלימה מניין") שעוסק באמירת קדיש.¹¹⁷ היו שם גם הבמאית הפמיניסטית ג'אן מיקלין סילבר, שביימה את "הסטר סטריט"; האמנית ג'ודי שיקגו, שיצרה

Cottin Pogrebin, "Anti-Semitism in the Women's Movement" 115

Gil Troy, "When Feminists Were Zionists," *Tablet* (Mar. 8, 2013). Michael A. Meyer, *Jewish Identity in the Modern World* 116 (Seattle: University of Washington Press, 1990), 33-58

Deborah E. Lipstadt, "And Deborah Made Ten," in Heschel, *On Being a Jewish Feminist*, 207-209 117

את המיזב "מסיבת ארוחת ערב"; והשחקנית טובה פֶלדשוֹ, שגילמה את גולדה בברודוויי. אם בוועידת הנשים היהודיות שהתקיים בשנת 1973 השתתפו הפוליטיקאיות אבצוג והולצמן, הרי שכעת השתתפו בה מושלת ורמונט מדליין קנין וחברות הקונגרס שלי ברקלי וניטה לוֹנְיִי. אין ספק שהכוכבת הגדולה ביותר שהשתתפה באירוע היא שופטת בית המשפט העליון רות ביידר גינסבורג. כולן זהרו כנשים, כאמריקניות, כיהודיות וכפמיניסטיות, כמהפכניות אמתיות.

יבוא של פמיניזם בסגנון אמריקני לישראל

בראשית המאה ה־20, כשהפמיניזם הופיע בכל רחבי העולם, תנועות לאומיות שקראו להגדרה עצמית הניפו את דגלו. קץ האפליה המגדרית והעצמת נשים הפכו לסוגיות שניות במחלוקת בוויכוחים בין אימפריאליסטים לקולוניאליסטים. גם בין החברה המתגבשת של היישוב לבין מדינת ישראל החדשה התנהלו ויכוחים כאלה. מכיוון שתמכו בסוציאליזם, אימצו רבים מהמתיישבים הראשונים גם את רעיון השוויון המגדרי.¹¹⁸

נראה שסימנים לשוויון מגדרי היו קיימים בכל מקום בהיסטוריה המוקדמת של מדינת ישראל: החלוצות בקיבוצים, שירות צבאי חובה לנשים, חוק שוויון זכויות לנשים שנחקק בשנת 1951, ומה שנחשב לגישה שאין לה אח ורע לחיים הפוליטיים שהודגמה על ידי בחירתה של גולדה מאיר לראשות הממשלה. אבל עיתונאים וחוקרים חשפו את האמת שמאחורי המיתולוגיה הזאת בנוגע לשוויון לנשים. לטענתם היה הסכם הסטטוס קוו שחתם דוד בן גוריון עם המפלגות החרדיות מקרה שבו גברים סוציאליסטים התפשרו עם גברים אורתודוקסים ובגדו בנשים הישראליות. חוסר האפשרות להינשא או להתגרש במסגרת אזרחית רוקן את חוק שוויון הזכויות לנשים מתוכן. חייהן האמתיים של החלוצות כללו ימי עבודה בני 16 שעות שבמהלכם כיבסו חולצות וקלפו ירקות. השירות הצבאי, במסגרתו גויסו הרוב המכריע של הנשים לתפקידי תומכות לחימה ושירותים, תרם להעצמת ההפרדה המגדרית בחברה הישראלית.¹¹⁹ החשיפות הללו תדלקו את המפגש הישראלי עם הגל החדש של הפמיניזם, תנועה שהגיעה לישראל על ידי עולות חדשות מאמריקה ונשים ישראליות שנחשפו אליה בעת ששהו באמריקה, והיא שטפה את ישראל בממדים בלתי פרופורציונליים.

אחת הפמיניסטיות הראשונות הללו, מרשה פרידמן, גדלה בניוארק, ניו ג'רזי, בתו של אב שסולק מהאיגוד שלו בתקופתו של מקארתי בשנות החמישים כשהסנטור ג'וזף מקארתי וועדת בית הנבחרים לפעילות אנטי־אמריקנית הובילו ציד מכשפות נגד אוהדי הקומוניזם. שלושה שבועות אחרי תום מלחמת ששת הימים עלתה פרידמן לישראל עם בעלה ועם תינוק צרחן שנגררו אחריה, והתמקמה בחיפה. בביקורים שערכה מאוחר יותר באמריקה דפדפה הדוקטורנטית לפילוסופיה בטקסטים הבסיסיים של הפמיניזם וניערה מעליהם את האבק. היא התחילה עם הסופרת הצרפתייה סימון דה בובואר והמשיכה דרך בטי פרידן לשולמית פיירסטון. פרידמן הפכה לפמיניסטית.¹²⁰

עם חזרתה לישראל חשה מבודדת ייסדה ביחד עם קבוצה של חברות שחשו כמותה והיו תערובת של עולות חדשות מארצות הברית ומבריטניה וישראליות מבטן ומלידה את קבוצת הנשים הראשונה להעלאת המודעות. הן הרחיבו את שורותיהן באמצעות מפגשים שאותן ערכו באוניברסיטת חיפה. או אז החלו להפיגן, להתלכד ולעתור באותן סוגיות שהניעו את הנשים האמריקניות לצאת לרחובות. הן תמכו בשביתה פראית של פועלות שדרשו שכר שווה, עתרו למען רפורמה במדיניות ההפלות וקראו

Kalpana Misra and Melanie S. Rich, eds. *Jewish Feminism in Israel: Some Contemporary Perspectives* (Hanover, NH: Brandeis University Press, 2003). For comparable examples from Egypt and India, see Pamela S. Nadell and Kate Haulman, eds., *Making Women's Histories: Beyond National Perspectives* (New York: New York University Press, 2013)

Natalie Rein, *Daughters of Rachel: Women in Israel* (New York: Penguin, 1979); Lesley Hazelton, *Israeli Women: The Reality Behind the Myths* (New York: Simon and Schuster, 1977); Barbara Swirski and Marilyn P. Safir, eds., *Calling the Equality Bluff: Women in Israel* (New York: Pergamon Press, 1991)

Marcia Freedman, *Exile in the Promised Land: A Memoir* (Ithaca, NY: Firebrand Books, 1990) 120

לאוניברסיטה להקים מעון יום לילדים. הן גם עסקו בנושאים ייחודיים לישראל ומחו על חוסר השוויון בהליך הגירושים שמתנהל בבתי הדין הרבניים. בינתיים צצו קבוצות פמיניסטיות חדשות בתל אביב ובירושלים.

פרידמן סבורה שמלחמת יום כיפור היתה רגע מכונן בפמיניזם, שנחלש מימי ראשיתו ושוב זינק. המלחמה הותירה את ישראל המומה, ולא רק בגלל האסונות הצבאיים מתחילת המלחמה. היא חשפה את העובדה שכאשר כל הגברים בחזית, המדינה למעשה משותקת. בישראל לא היתה אפילו נהגת אוטובוס אחת ויחידה משום שקואופרטיב האוטובוסים לא קיבל נשים לשורותיו. כאשר נשים התנדבו לתפקידי הגנה, הן נשלחו הביתה לסרוג כובעים ולאפות עוגות למען החיילים. המלחמה זרזה את בואו לעולם של דור חדש של פמיניסטיות ישראליות ששאלו את הארגון שלהן, את האידאולוגיה שלהן ואת דרכי הפעולה שלהן מתנועת זכויות הנשים האמריקנית.¹²¹

פרידמן, שנבחרה לכנסת השמינית בשנת 1974, במקום השלישי ברשימתה של שולמית אלוני בסיעת "רצ", החליטה להעלות סוגיות פמיניסטיות על סדר יומה של הכנסת, והציעה לחוקק חוק שיהפוך את ההפלה המלאכותית לחוקית. מחוץ לכנסת סייעה בהקמת המעון הראשון במדינה לנשים מוכות ולילדיהן ופעלה כדי לנתץ ציבורית את המיתוס על פיו בישראל אין בעיית אלימות במשפחה. כשהספרים הראשונים על פמיניזם החלו להתפרסם בעברית, כמו לדוגמה ספרה של תחיה בת-אורן "שחרור האישה לאן?" שראה אור בשנת 1975, פרידמן חנכה את מרכז הראשון לנשים בישראל, שהיה שילוב בין חנות ספרים, ספרייה, חדר קריאה, בית קפה ומקום מפגש. המקום הפך למוקד משיכה לקהילות הפמיניסטיות ולקהילות הלסביות הישראליות. אלא שהעובדה שפרידמן אימצה את הפלג הרדיקאלי בתנועה לשחרור האישה, תמיכתה בשלום והגנתה על הפלסטינאים בשנות השבעים, לצד תחושתם של הישראלים על פיה האמריקנים מנסים להשתלט על העניינים, הרחיקה את רוב הנשים הישראליות מהמסרים הפמיניסטיים.¹²² במפח נפש, שבה בסופו של דבר הביתה, לאמריקה.

אבל פמיניזם בסגנון אמריקני המשיך להשפיע בישראל גם במהלך שנות השמונים. בקיץ 1984 ערך הקונגרס היהודי האמריקני, קבוצת תמיכה חשובה, את מפגש ההידברות האמריקני-ישראלי שלו בירושלים. הפעם היה הנושא שנבחר: "האישה כיהודייה, היהודייה כאישה: שאלה דחופה". במשלחת האמריקנית היו פרידן, גרינברג, חברת הקונגרס לשעבר הולצמן, פרופסור האופטמ, עורכת כתב העת "לילית" ווידמן שניידר ואוזיק. במשלחת הישראלית היו חברת הכנסת שולמית אלוני, וחברת הכנסת לשעבר תמר אשל, מי שלימים תהיה הרבה נעמה קלמן, עורכת הדין לענייני זכויות נשים שרון שנהב, הפמיניסטית האורתודוקסית פנינה פלאי, החוקרת מתחום לימודי נשים מרילין ספיר, ונשות החינוך דבורה וייסמן ואליס שלוי. קלמן, שנהב, פלאי, ספיר וייסמן נולדו בארצות הברית. אשל נולדה בבריטניה, ושלו בגרמניה (אבל רכשה את השכלתה בבריטניה ונישאה לעולה מארצות הברית). הנשים הללו היו ישראליות, אבל מקורו של המטען התרבותי שלהן נמצא הרחק מישראל. בישראל, מי שהיו פמיניסטים דיברו במבטא אמריקני ובריטי.¹²³

הקהל הרב שהצטופף בכניסה גילה, שבישראל יש גל פמיניסטי שהולך ומתעצם. מושבים שתוכננו להיות סגורים לקהל הרחב, נפתחו.¹²⁴

כנאום המרכזי שאותו נשאה, סיפרה פרידן כיצד השמיעה את הערותיה על התפילה המיזוגנית ביהדות במהלך שביתת הנשים לשוויון, וכיצד החדירה למיסטיקה הנשית חיברה אותה לעם היהודי.¹²⁵ בימים הבאים עלתה על הפרק הרשימה של סדר היום הפמיניסטי לשוויון זכויות: שוויון במקום העבודה ובמשפחה; קביעת מדיניות פמיניסטית שתתמוך במשפחה, כמו פתיחת מעונות

Marcia Freedman, "Theorizing Israeli Feminism, 1970-2000," in Misra and Rich, *Jewish Feminism in Israel*, 1-16 121

Rochelle Furstenberg, *The Women's Movement in Israel* (n.p.: The Institute on American Jewish-Israeli Relations of the American Jewish Committee/The Argov Institute for the Study of Israel and the Jewish People of Bar-Ilan University, 1994), 11 122

Woman as Jew, Jew as Woman: An Urgent Inquiry," *Congress Monthly* 52(2) (February/March 1985)" 123

James Feron, "A Spirited Israeli-American Dialogue on Women's Issues Opens in Jerusalem," *New York Times*, Aug. 1, 1984 124

Friedan, "Women and Jews: The Quest for Selfhood," 7 125

יום; הנגשת המערכת הפוליטית ודרגי המנהיגות בכל שורות החברה בישראל; מציאת פתרון לבעיות אלימות בתוך המשפחה; הכרה באונס כפי שהוא: פשע אלים שמבוצע על ידי גברים ואינו תוצאה של התגרות מצדן של נשים; ורפורמה בנושא הפלות מלאכותיות.

ההידברות הדגישה את הפער האדיר בין מצבן של נשים בישראל לבין מצבן בצפון אמריקה. בשנת 1946, כאשר גולדה מאיר היתה לראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית לאחר שהבריטים אסרו את יושב הראש שלה, משה שרת, גינו המפלגות הדתיות את מינויה של אישה: "יש סייגים וגבולות, וכל מין צריך לדעת את מגבלותיו".¹²⁶ האישה הישראלית ידעה שמעט מאוד השתנה מאז. בתי הדין הרבניים, הממסד הדתי, הפוליטיזציה של הדת והסרבנות העיקשת כלפי כל רפורמה הלכתית דיכאו את הנשים הישראליות. יהיו אשר יהיו הישגיהן בכלכלה ובפוליטיקה, הנשים הן בנות ערובה של חוקי ההלכה בנוגע לנישואים ולגירושים. בעלים סוחטים את רעותיהם לשלם להם כופר עבור גט. אלמנה שאין לה ילדים אינה יכולה להינשא מחדש, אלא אם כן יבצע גיסה טקס חליצה. וזאת אף על פי שהסוגיות הללו, זולת עבור האורתודוקסיות, אינן רלוונטיות עבור פמיניסטיות יהודיות באמריקה. במקום זאת, המניין השוויוני, שהובילה נעמה קלמן במהלך הוועידה, ששום ישראלי יליד הארץ לא השתתף בו, שיקף בנאמנות רבה יותר את הנושאים שמעסיקים אותן.¹²⁷

בוועידה ציינה פרידן שהישראליות אינן צריכות ללכת בדרכן של האמריקניות, אך יש להן עוד עבודה רבה בתחום העלאת המודעות בדרך להפיכת האישי לפוליטי. העבודה החלה מיד. ההידברות הסתיימה באימוץ הצהרה רשמית שאחריה צעדו המשתתפות למלון המלך דוד, שבו ניהלו שמעון פרס ויצחק שמיר משא ומתן להקמת קואליציה. הם קטעו את מגעיהם כדי לקבל את ההצהרה ושמיר הבטיח שכל ממשלה שתוקם תתייחס ברצינות לדרישותיהן של הפמיניסטיות.¹²⁸

מובן שזה לא קרה. אבל ההידברות זירזה את בואה לעולם של שדולת הנשים בישראל שהפעילה לחץ על המוסדות הלאומיים החשובים - על הממשלה, על הצבא ועל המעסיקים - לקדם את מעמד האישה בישראל. עם שלוי כיושבת הראש הראשונה של השדולה, הצליח הפמיניזם הישראלי לסור מעט מצלה של ההשפעה האמריקנית.

בינתיים, החלו פמיניסטיות שעלו לישראל להשמיע את קריאותיהן של פמיניסטיות יהודיות באמריקה לרפורמות דתיות. באופן בלתי מודע הן החרו החזיקו אחרי הנרייטה סאלד ומנהיגות אחרות של ארגון הדסה שהתיישבו בישראל בשנות העשרים והשלשים. במחאה על האופן שבו הגלו בתי כנסת בירושלים את הנשים לחדר קטן הרחק מקהל המתפללים, נהגו סאלד וחברותיה להיפגש באופן פרטי בשבת בבוקר כדי לקרוא את פרשת השבוע.¹²⁹

לקראת סוף המאה ה-20 עוררו עולות פמיניסטיות את הקהילה הרפורמית ואת הקהילה הקונסרבטיבית, שהורכבו בדרך כלל מעולים נוספים, לפולחן שוויוני. הקהילה האורתודוקסית הירושלמית "קהילת ידידה", שוייסמן היתה אחת ממייסדותיה, התפארה בכך שהמחיצה שהקימה מחלקת את החלל שווה בשווה בין גברים לנשים ושקולות הנשים נשמעו בהרמוניה עם קולות הגברים במהלך התפילה. קלמן, ילידת ניו יורק, היתה הראשונה שהוסמכה לרבנות בירושלים, בקמפוס של ההיברו יוניון קולג'. אחת מהאורתודוקסיות החלוצות הראשונות שהוסמכו לרבנות בישראל, חביבה נרדוד, למדה להניח תפילין בעת שהתגוררה בווינגטון; כפי שטוענת חביבה קרסנר,¹³⁰ דריסת הרגל של הפמיניזם הדתי בישראל נעשתה בדרך כלל בעקבות השפעה אמריקנית.

פמיניסטיות אורתודוקסיות בישראל הביאו לעולם מהפכה נוספת, שהתמקדה פחות בבית הכנסת ובחידושים הפולחניים האופייניים ליהדות האמריקנית הפמיניסטית ויותר בהתרת לימודי קודש לנשים. לפני המאה ה-20, כשלרוב הנשים בעולם

Quoted by Shulamit Aloni, "The Political Perils of Israeli Women," *Congress Monthly* 52(2) (February/March 1985): 126-45-47

Woman as Jew, Jew as Woman: An Urgent Inquiry," 50" 127

James Feron, "Israeli Women Seek New Role," *New York Times*, Aug. 5, 1984 128

Bertha Badt-Strauss, *White Fire: The Life and Works of Jessie Sampter* (New York: Reconstructionist Press, 1956), 129-80

Haviva Ner-David, *Life on the Fringes: A Feminist Journey toward Traditional Rabbinic Ordination* (Needham, MA: JFL Books, 2000) 130

היתה גישה מוגבלת להשכלה, היתה שאלת ההשכלה היהודית הפורמלית לנשים עניין שנוי במחלוקת. המפגש עם אורח החיים המודרני ואתגרי ההתבוללות והחילון, גרמו לרבנים מובילים לאשר לימודי קודש גם לבנות, בעיקר כדי להפכן לאמהות בקיאות שמתאימות לגדל ילדים אדוקים ושומרי מצוות.¹³¹ שלא במתכוון, השינוי הזה סלל את דרכן של נשים אורתודוקסיות ללימודי יהדות גבוהים יותר.

בדומה להיבטים אחרים של המפגש של ישראל עם מטרות הפמיניזם, גם זה יצא לדרך הודות לעולים מארצות הברית. רבות מהמסגרות הישראליות הראשונות שבהן נשים יכולות ללמוד טקסטים מתקדמים, וביניהן "המכללה"¹³², "מדרשת לינדנבאום", "מתן" ו"נשמת" נוסדו על ידי עולים מארצות הברית.¹³³

מתוך הלימוד המתקדם צצו חידושים דתיים ייחודיים לישראל. המוסדות ללימודי נשים החלו להכשיר נשים כיועצות הלכה וכטוענות רבניות שייצגו נשים וגברים בהליכי גירושים ובדיונים לקביעת משמורת בבתי דין רבניים. בוגרת מכללת שטרן לנשים בניו יורק, הרבנית חנה הנקין (מייסדת "מדרשת נשמת"), הקימה תכנית שתכשיר יועצות בדיני טהרת המשפחה. הן הפכו למדריכות מוסכמות בנושאים כמו המחזור החודשי, מיניות וטכנולוגיות חדשות בנושאי פריון.¹³⁴

בדומה לזאת, כמה מהישראלים שהשתתפו בוועידה הראשונה של הנשים האורתודוקסיות פמיניסטיות של אמריקה בשנת 1997 שבו הביתה ויסדו את "קולך", פורום נשים דתיות. אלף נשים השתתפו בוועידה הראשונה של הפורום. 200 מהן ענו על שאלון שממצאיו הראו שההצרה שמופיעה בתלמוד שעל פיה אישה מעדיפה להינשא לכל אדם ובלכד שלא להישאר רווקה, אינה עולה בקנה אחד עם חוויותיהן האישיות.¹³⁵

לכסוף, ההשפעה האמריקנית נותרה בעינה גם בסגה המתמשכת של נשות הכותל. בנובמבר-דצמבר 1988 ערכו הקונגרס היהודי האמריקני ושדולת הנשים את הוועידה הפמיניסטית הראשונה שעסקה בהעצמת נשים בירושלים. אלף נשים יהודיות מיותר מ-20 ארצות הגיעו. בנאום הפתיחה שנשאה ציינה בלה אבצוג שהגיע הזמן שאישה תהיה נשיאת ארצות הברית: "קשה להאמין שתוכל להזיק יותר מהנזק שגרמו גברים". הן סוזמן, פעילה דרום אפריקאית כנגד האפרטהייד וְרָנָה אפלבאום, ממייסדות "האמהות של כיכר מאי" בארגנטינה השתתפו גם הן בוועידה. כך גם מסורבת העלייה לשעבר אידה נודל.¹³⁶

אבל האירוע שממשיך להסעיר את ישראל גם עשרות שנים אחר כך, התרחש מחוץ לכותלי אולם הוועידה. בבוקר 1 בדצמבר הלכו 70 נשים מכל הזרמים הדתיים להתפלל בכותל המערבי. הן נשאו ספר תורה ושולחן מתקפל קטן כדי להניח אותו עליו בעת הקריאה, וחלקן עטו טליתות. רבות מהן היו אמריקניות. רבקה האוט מברוקלין, שהיתה הרוח החיה במקום, היתה המייסדת של אחת מקבוצות התפילה הראשונות לנשים. נורמה באומל ג'וזף הקנדית היא מומחית לקובצי השו"ת של הרב משה פיינשטיין. הסופרת פרנסין קלגסברג, שסייעה בשכנוע התנועה הקונסרבטיבית להסמיך נשים לרבנות, החזיקה את ספר התורה. הרבה דבורה ברין הנחתה תפילה על פי הנוסח ההלכתי המושלם. הרבה הן פָּרִיס קראה את פרשת השבוע "וישב".

הטקס החל בשקט. ואז, כאשר הנשים פתחו את ספר התורה החלו נשים אחרות לצרוח וגברים חרדים טיפסו על כיסאות כדי להציץ מעבר למחיצה ולקרוא לעברן נאצות. אישה אחת דיווחה ששמעה את רב הכותל אומר: "תנו להן להמשיך, הן אינן מפירות את ההלכה". הנשים סיימו ועזבו את הרחבה, כשהן שרות "עושה שלום במרומיו".¹³⁷ הן עשו היסטוריה.

Norma Baumel Joseph, "Jewish Education for Women: Rabbi Moshe Feinstein's Map of America," *American Jewish History* 83(2) (1995): 205-22 131

The Jerusalem College for Women (Michlalah) was founded by an Irish-born rabbi and his Chicago-born wife in 1964 132

"Furstenberg, "The Flourishing of Higher Jewish Learning for Women 133

Ibid., 5 134

Email communication to author, Mar. 13, 2017, from Dr. Rachel Levmore, who conducted the study and qualifies the description in Ross, *Expanding the Palace of Torah*, 230 135

Linda Gradstein, "In Jerusalem, a Feminist Call," *Washington Post*, Dec. 10, 1988 136

Phyllis Chesler and Rivka Haut, eds., *Women of the Wall: Claiming Sacred Ground of Judaism's Holy Site* (Woodstock, VT: Jewish Lights, 2003), esp. xix, xx, 210, 219 137

מאותו יום ואילך, נשים שהתארגנו כנשות הכותל ניסו להתפלל בכותל ובדרך כלל גם נכשלו, הותקפו ואף נשלחו למאסר. אבל הן גם צברו תמיכה בין־לאומית ועתרו שוב ושוב לכתי המשפט בישראל. כלי התקשורת הן בארצות הברית והן בישראל דיווחו על כל מהלך במלחמה. בעת שכתבתי את המאמר הזה, במרץ 2017, ציטטה העיתונות את ראש הממשלה, בנימין נתניהו, כשהוא מבטיח ליהודי ארצות הברית שיפתור את המבוי הסתום שאפשר למפלגות החרדיות לסכל את הפשרה שאושרה על ידי הממשלה בנוגע למקום תפילה שוויוני בכותל.¹³⁸ שלושה חודשים אחר כך, הוא פתר את הבעיה באמצעות הקפאת התכנית, ויהודים אמריקאים וגם כמה ישראלים, רתחו מזעם. מאז, מנהיגיה של יהדות ארצות הברית ומנהיגותיה, שניסו להתפלל יחדיו בכותל, נתקלו באלימות. הרב ריק ג'ייקובס, נשיא האיחוד ליהדות הרפורמית בצפון אמריקה, המאגד את המספר הגדול ביותר של בתי כנסת באמריקה, נדחף, נהדף וחליפתו נקרעה, כאשר בעת שנשא ספר תורה שהיה מיועד לתפילה משותפת של גברים ונשים, נתקל באנשי ביטחון שהיו במקום.¹³⁹ המאבק, שעדיין נמשך על זכותן של נשים לתפילה שוויונית, לקריאה בתורה ולהשמעת קול בכותל מעיד פעם נוספת על ההשפעה רבת העוצמה שהיתה פעם לפמיניזם בסגנון אמריקני על ישראל.

"Netanyahu Tells U.S. Jewish Reform Leaders: I'm Committed to Western Wall Deal," *Ha'aretz*, Mar. 12, 2017 138

Ari Feldman, "Torah in Hand: Leader of United States' Largest Jewish Group Roughed Up at Holiest Site," *Forward*, 139 November 16, 2017, <https://forward.com/news/israel/387794/torah-in-hand-leader-of-united-states-largest-jewish-group-roughed-up-at-ho/>, accessed Dec. 10, 2017

סיכום

היסטוריונים מבססים את טיעוניהם על עובדות. אף על פי כן, לאחרונה, כמה מהם משתעשעים בשאלה "מה היה קורה אילו" בנוגע להיסטוריה אלטרנטיבית. מה היה קורה אלמלא החריבו הרומאים את בית המקדש? מה היה קורה אלמלא גירשו הספרדים את היהודים בשנת 1492? מה היה קורה אם רפובליקת ויימר היתה שורדת? מה היה קורה אם מדינת היהודים היתה מוקמת באוגנדה במקום בפלסטין?¹⁴⁰

ואני שואלת: מה היה קורה אלמלא חדרו נשים יהודיות בהמוניהן לתנועות הנשים באמריקה במהלך שנות השישים? האם מישהו אחר היה חושף את ה"מיסטיקה הנשית"? האם עורכת דין אחרת היתה לוקחת על עצמה את משימת הוועדה לשוויון הזדמנויות היה הופך לקול החשוב בתנועה? האם היו מכריזים על חודש שמוקדש להיסטוריה Ms. בתעסוקה? האם כתב עת אחר חוץ מ"של האישה בכל רחבי ארצות הברית"? האם מישהו אחר היה מצליח לחולל מהפכה באופן שבו אנו תופסים אלימות בתוך המשפחה או אונס כפשעים של כוח? האם נשים היו הופכות לרבנות? האומנם היתה קמה שדולת הנשים בישראל?

מובן שאיש אינו יכול לדעת את התשובות. אבל שלל השאלות הללו מעיד על ההשפעה המופלגת שהיתה לנשים היהודיות באמריקה על התנועות הפמיניסטיות בארצות הברית ובישראל. לא משנה אם הגדירו את עצמן כחילוניות או דתיות, רפורמיות, קונסרבטיביות או אורתודוקסיות, בעלות דעות שמאליות או אוניברסליות, נשים שיצאו מתוך המיליה התרבותי היהודי ויצרו את הפמיניזם סיפרו, בין אם הכירו בכך ובין אם לא, לא רק על ידי חוויותיהן מהדיכוי שעברו כנשים, אלא גם על זה שעברו מתוך העבר היהודי שלהן.

יותר מחצי מאה אחרי שתנועות הנשים המודרניות יצאו לדרך, שלל הנושאים שבהם מטפל הפמיניזם - שוויון זכויות, שחרור האישה והגרסאות השונות לנושאים יהודיים - זוהרים ברקיע הפמיניסטי.

Gavriel D. Rosenfeld, ed. *What Ifs of Jewish History: From Abraham to Zionism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016) 140